

Fra H. N. Clausens yngre Aar.

Af Bjørn Kornerup.

Under det mundtlige Forsvar for *Jørgen Larsens* i flere Henseender fortjenstfulde Disputats for den teologiske Doktorgrad om *H. N. Clausen* 1945¹ blev det bl. a. fremhævet, at det var en væsentlig Mangel ved den foreliggende Fremstilling, at Forfatteren kun i meget ringe Grad havde inddraget arkivalisk og andet utrykt Materiale under sin Behandling. Af Stof af denne Karakter nævnedes som Eksempler Breve fra Clausens Udenlandsrejse, Ansøgninger med tilhørende Vidnesbyrd samt forskelligeartede Akter fra Universitetets Arkiv².

Det er senere lykkedes at foranstalte udgivet en Samling af Clausens Rejsebreve³, men der kunde nok være

¹) Jørgen Larsen, H. N. Clausen. Hans Liv og Gerning. I. Aarene 1793—1848. Kbh. 1945.

²) Jvfr. Historisk Tidsskrift 11. R. I, 727 ff. — Til de sst. anførte Mangler ved Litteraturbenyttelsen kan yderligere føjes: E. F. Kochs Mindetale over Clausen i Theologisk Tidsskrift, udg. af C. H. A. Kalkar, 1877, S. 409—15 samt P. P. Jørgensen, H. P. Kofoed-Hansen, 1920, S. 26. Desuden kunde der have været Grund til at gaa dybere ind paa den ejendommelige Dr. A. F. Becks Forhold til Clausen og det teologiske Fakultet end sket S. 266, 352, jvfr. f. Eks. Becks Udtalelser i Neues Repertorium für die theologische Literatur, herausg. von H. Th. Bruns, V, 1846, S. 105 ff. Endelig er Rudelbachs vigtige Artikel om Rationalismen i Danmark i Evangelische Kirchenzeitung 1827—32 ikke udnyttet tilstrækkeligt. Dr. Larsen (S. 175 f.) synes væsentligt at holde sig til Aargangen for 1828, men ogsaa i Bindene for 1830—32 findes interessante Udtalelser.

³) Rejsebreve fra H. N. Clausen 1818—1820, udg. af Bjørn Kornerup, Kbh. 1946.

Grund til ogsaa at fremdrage enkelte andre Stykker af de ovenfor nævnte Grupper. Nedenfor skal der da først meddeles nogle Aktstykker, der staar i Forbindelse med Clausens store Udenlandsrejse 1818—1820, nemlig dels hans egen Ansøgning, hvori han giver en Oversigt over sin hidtidige Studiegang og gør Rede for Maalet for sin Rejse, dels de hertil føjede anbefalende Udtalelser fra hans Universitetslærere.

Oversigten over hans Studiebane er af saa meget større Betydning, som der foreligger yderst lidt samtidigt Materiale til Oplysning om Clausens Ungdomsaar, saaledes er der ikke bevaret noget Petitum fra ham, da han indstillede sig til teologisk Embedseksamen¹. Anbefalingerne er sikkert typiske Udtryk for de overordentlige Forventninger, man allerede da satte til den unge Mand, og ikke mindst har Udtalelserne fra *P. E. Müller* Betydning, fordi de viser, at Formodningen om, at Clausen har staaet denne Mand langt nærmere, end man skulde tro efter hans Memoirer, er rigtig.

Som andet Stykke skal hertil føjes nogle Aktstykker til Belysning af Clausens første Strid med *A. G. Rudelbach*, hvilken helt forbigaas i Taushed af Dr. Larsen. Det tredie Stykke omhandler det teologiske Fakultets, især Clausens, Forhold til Spørgsmaalet om Rudelbachs eventuelle Ansættelse 1847, og som et fjerde skal meddeles Københavns Universitets Adresse til Göttinger-Universitetet ved dets 100-Aars Jubilæum 1837. Et femte omfatter to Breve fra Clausens anden Romerrejse 1845—46.

¹) Jørgen Larsen (anf. Skrift S. 44) beklager selv denne Mangel, idet han siger: »nøjagtigt Kendskab til Gangen i Clausens teol. Studier i Enkeltheder er det meget vanskeligt for ikke at sige umuligt at faa, thi Optegnelser herom fra hans Haand foreligger ikke, hans Eksamenspetitum er forsvundet, og Tilhørerlisterne fra disse Aar er ligeledes for Størstedelens Vedkommende gaaet tabt«. Saa meget mere Grund havde der været til at agte paa det bevarede Materiale!

1.

Udenlandsrejse 1818—1820. Første Ansættelse.

Det materielle Grundlag for sin store Studierejse 1818—20 fandt H. N. Clausen foruden i Universitetsstipendier og i en rundhaandet Understøttelse fra Mæcenen Johan v. Bülow til Sanderumgaard først og fremmest i de Midler, der med megen Liberalitet blev stillet til hans Raadighed af Fonden ad usus publicos¹. Ved kgl. Resolution af 13. Januar 1818 blev der af denne Fond bevilget Clausen 1600 Rbdlr. Sølv og siden (den 15. Februar 1820) yderligere 400 Rbdlr. Sine daværende Forhold har Clausen skildret i sin første Ansøgning:

Til Kongen!

I Tillid til den faderlige Godhed, hvormed Deres Majestæt værdiges at ansee hver Den, som offerer Videnskaberne sin Tid og Kraft, vover jeg, som een af disses yngre Dyrkere, at nærme mig Deres Majestæts Trone med en allerunderdanigst Bøn, den jeg dog ikke fordrister mig til at foredrage, forinden jeg korteligen har anført, paa hvilke Grunde jeg vover med den at fremkomme.

I Aaret 1809 dimitteredes jeg fra Kjøbenhavns Cathedralskole til Academiet, og blev saavel til examen artium, som i det følgende Aar til examen philosophicum kjendt værdig til offentlig Indkaldelse. Jeg hengav mig derpaa af reen Kjærlighed og inderlig Tilbøielighed til det theologiske Studium, hvilket jeg fortsatte til Aaret 1813 saaledes, at mig ved den theologiske Embedsexamen tilkjendtes Characteren Laudabilis et quidem in primis egregie, og af mine høiærværdige Lærere meddeelttes de anbefalende Attester, som under No. A. B. C. D findes

¹) Fonden ad usus publicos, udg. af Rigsarkivet, II, 262 f. Jvfr. Rejsebreve fra H. N. Clausen 1818—1820 S. IV f., 3. — Bevillingen fra 1820 var foranlediget ved en Ansøgning af 8. Decbr. 1819 fra Stiftsprovst H. G. Clausen paa Sønnens Vegne (Fondens Arkiv, Journal 1819 Nr. 506).

i Afskrift allerunderdanigst vedlagte. Da Forsynet forundte mig et lykkeligt Otium i det faderlige Huus, besluttede jeg at følge min naturlige Tilbøielighed, der lod mig finde min høieste Lykke i et fortsat Studium af den lærde Theologie; dog valgte jeg mig fornemmeligen de philosophiske Discipliner af samme, deels fordi jeg troede at føle mig meest oplagt til at dyrke disse, deels fordi jeg kun ved at forbinde Philosophien med Theologien kunde vente at tilfredsstille min Aand, og gavne min Videnskab saaledes, som jeg ønskede det. Men til denne min Plan ansaae jeg et Studium af Oldtidens Philosophemer for nødvendigt; med disse, fortrinligen det Platonske, søgte jeg derfor at gjøre mig fortrolig, med stadigt Hensyn til den Aabenbarings-Lære, hvis guddommelige Lys jeg ogsaa paa denne Vei stræbte at fatte i sin Reenhed. Imidlertid troede jeg at skylde mig selv, nu og da at aflægge offentlige Prøver paa mine Studeringers Fremgang. I Aaret 1813 udarbejdede jeg en academisk Priisafhandling, hvilken ved en fordeelagtig Censur (hvis Afskrift findes allerunderdanigst vedlagt under No. E), tilkjendtes Universitetets Guldmedaille. Det følgende Aar oplæste jeg ved det roeskildske Landemode en Afhandling: de indole et genio disciplinæ veteris ecclesiæ christianæ, som blev optaget i Sjellands Stifts videnskabelige Forhandlinger; samme Aar lod jeg i Prof. I. Møllers theologiske Bibliothek (11te Bind) indrykke en Afhandling: de argumento, quod ex nexu, qui religioni christianæ cum universo rerum ordine intercesserit, divinam illi originem vindicat. Endeligen forfattede jeg til Reformations-Jubelfesten en Dissertation¹ (den af det philosophiske Facultet affattede Censur følger allerunderdanigst i Afskrift under Littr. F), for hvilken efter offentlig Disputats den philosophiske Doctorværdighed blev mig tildeelt.

Under disse mine videnskabelige Bestræbelser er jeg

¹) *Apologetæ ecclesiæ Christianæ ante-Theodosiani, Platonis ejusque philosophiæ arbitri. Hauniæ 1817. Jvfr. Jørgen Larsen S. 63 ff.*

fremrykket til mit 25de Aar, den Alder, da Aanden føler sin Trang til at udvide sig, førend den atter kan samle sin Kraft, og binde den til en bestemt Virkekreds. Ogsaa jeg føler da, at, hvad der i de henløbne Aar var mit høieste Ønske, nu vilde være det ønskeligste Gode for mine Evners Uddannelse, mine Studeringers Fremme: ved et Ophold ved Udlandets lærde Anstalter at kunne udvide min Aand til fuldstændigere Overskuelse af min Videnskab, og indsamle Materialier til Bearbejdelse i de modnere Aar; saameget mere, som jeg føler, at den dybere filosofiske Tænkning vel kan næres ved Bogstudium, men kun udvikles og modnes ved fri og ubunden Betragtning af Menneskelivet i dets Mangfoldighed. I Videnskabsdyrkernes hulde Fader, Hs. Excellence Hr. Geheime-Conferenceraad v. Bülow til Sanderumgaard¹ har ogsaa jeg, med Hensyn til dette mit Ønske, fundet en høimodig Understøtteri, idet han, hvis jeg ved Deres Majestæts Naade saa mig istand til at begynde min Reise, har lovet at komme mig til Hjælp. Saaledes vover jeg da at fremkomme for Deres Majestæt med den allerunderdanigste Begjæring:

at mig af Fonden ad usus publicos allernaadigst maatte forundes den Understøttelse, som i senere Aar er tilstaaet Flere af mine Medstuderende, til et par Aars Ophold ved fremmede Universiteter til mine theologiske Studeringers Fremme.

Kun Lidet er det, jeg hidtil har kunnet virke, for at gjøre mig en saa udmærket kongelig Naade værdig; men stor er — det føler jeg — min Kjærlighed til min Videnskab, min Iver for at virke for den. Skulde jeg ved denne være saa lykkelig, at anbefale mig til Deres Majestæts allernaadigste Gavnildhed, visseligen — da vil Intet ligne min ubegrændsede Taknemmelighed for den kongelige Velgjerning, uden den redeligste Stræben, i Fremtiden ved

¹) Johan v. Bülow (1751—1828) til Sanderumgaard. Jvfr. H. N. Clausen, Af min Reisedagbog 1818, udg. ved Carl S. Petersen, 1918.

virksom Daad at fortjene min Konges Naade, mit Fædrelands Yndest, min Videnskabs Tak.

Kjøbenhavn, d. 16de
November 1817.

allerunderdanigst
H. N. Clausen.

Som Bilag til den her meddelte Ansøgning findes i Afskrift vedlagt følgende Bilag:

A.

Cand. theol. Hr. H. N. Clausen har in Exam. publ. theol. den 22de Juli 1813 erholdet Characteren Laudabilis et quidem in primis egregie. Blandt alle de Candidater, jeg i et Tidsrum af 37 Aar har examineret, er han i enhver Henseende een af de fortrinligste, saavel i Henseende til Talent og Videnskab, som ædelt Sind og roesværdigt Forhold. Jeg veed ikke at sige mere til hans Anbefaling.

Kbhvn. d. 26de August 1813.

C. F. Hornemann.

B.

Hr. Cand. S. Minist. H. N. Clausen er een af de fortrinligste Candidater, jeg i mit hele academiske Læreembede har havt Leilighed til at lære at kjende. Efter at have taget de forberedende Examiner med Berømmelse, henvendte han sig med sin Aands hele Kraft til de theologiske Videnskaber, og søgte nu ret grundigen at drive det Studium, han af egen Drift havde valgt. I halvtredie Aar bivaanede han stadigen mine Forelæsninger over den naturlige Theologie, den kristelige Apologetik, Dogmatiken, den kristelige Moral og Brevet til Hebræerne. Paa de herover anstillede Examinatorier gav han idelige Prøver paa, med hvor megen Skjønsomhed han havde opfattet det Hørte, og hvor heldigen [han] forstod at fremsætte det igjen. Ved den theologiske Embedsexamen, som han underkastede sig den 22de Juli 1813, viste han en saa udmærket Indsigt i de theologiske Discipliner, et saa hurtigt og sik-

kert Blik, en saa modnet Dømmekraft, at ham tilkjendtes Characteren *Laudabilis et quidem in primis egregie*, og de bedste Forventninger vakt hos hans Lærere om, hvor meget Gavn for Religionen og Videnskaberne han under en lige vedvarende Iver vil kunne stifte.

Kjbhvn. d. 10de August 1813.

P. E. Müller.

C.

Candidatus theologiæ Hr. H. N. Clausen har stedse været mig bekendt som en særdeles udmærket Studerende. Han kom til Akademiet med ypperlige Forkundskaber i Sprog og Videnskaber, og ved Universitetet har ethvert Trin for ham været betegnet med Hæder. Efter næsten 3 Aars omhyggeligste Forberedelse, og efter i den Tid at have hørt alle til de forskjellige theologiske Discipliner hørende Forelæsninger, og ved Selvlæsning og Selvtænkning at have gjort det Hørte frugtbringende, underkastede han sig i Juli Maaned d. A. den theologiske Embedsexamen. Hans skriftlige Specimina, lige fortrinlige ved Udførlighed, Orden, Indholdsrigbed og Indklædning, ere de bedste, jeg endnu som Deeltager i Examen har læst; og hans mundtlige Svar vidnede om de grundigste Indsigter og de heldigste Fremsættelsesgaver. Med Fornøjelse nedskriver jeg derfor min fuldeste Overbeviisning, at Fædrelandet i ham vil faae en sjelden Religionslærer, der ved bestandig Fremgang i sit Fag vil hædre sin Videnskab, og ved ædel Varme for det Sande og Gode vil i sin Virkekreds stifte udmærket Gavn.

Khvn. den 2den August 1813.

B. Thorlacius¹.

D.

Candidatus theologiæ Hr. Henrik Nicolai Clausen, som i denne Maaned har taget theologisk Embedsexamen med

¹) Professor i Latin, Dr. phil. et theol. Børge Thorlacius (1775—1829) var det 1808 (til 1817) blevet overdraget at holde Forelæsninger over bibelsk Eksegese og at deltage i den theologiske Embedseksamen.

Characteren Laudabilis et quidem in primis egregie, er, som denne høist sjeldne Udmærkelse viser, een af de faa Videnskabsmænd, som allerede i deres Ungdom give Fædrelandet ligesom et sikkert Løfte om udmærket Duelighed til dets Tjeneste. Denne har vor Candidat erhvervet sig ved de heldigste Anlæg, understøttede af en vedholdende Flid, ligesaa meget som ved en samvittighedsfuld Benyttelse af hver Leilighed, som det faderlige Huus, Skolen, Universitetet og Bibliothekerne frembøde den umættelige Lærelyst. Med Glæde seer jeg derfor de Frugter imøde, som Kirken og Staten er berettiget til at vente sig af denne Candidat, og beder kun den almægtige Gud at holde sin Haand over ham, saasandt han da vil vorde en Prydelse for den Post, som i Tiden maatte vorde ham betroet.

Kbhvn. d. 24de Juli 1813.

J. Møller.

E.

Ad tractandam quæstionem ab Ordine Theologorum anno superiore indictam se accinxerunt duo doctissimi adolescentes, ingenio, eruditionis apparatu et latine scribendi facultate egregie instructi; quorum alterius liber in fronte fert dictum Iesu apud Matthæum (VI. 18): Petrus es etc., alterius dissertatio inscripta habet verba: »Veritas docendo suadet, non persuadendo docet«. — Quo majorem nobis sacrisque litteris gratulandi materiam in ambobus his prolixis voluminibus perlegendis invenimus, eo magis dolemus, rationem instituti nostri prohibere, quo minus utrumque præmio ornemus. Quam sententiam tamen non ita intellectam volumus, ac si in meliore deligendo dubii hæreremus; alter enim auctor alterum pluribus nominibus vincit. Multas quidem dotes communes habent; uterque scilicet propositæ quæstionis stadium, licet latissime pateret, felicissimis conatibus emensus est; uterque solidæ, maxime patristicæ, doctrinæ, subacti ingenii et nativæ dictionis documenta dedit; verum, quum his ipsis virtutibus posterior emineat, et præ terea priorem tam judicii

maturitate quam elegantiorum litterarum peritiâ superet, illi, cujus symbolum est: »Veritas docendo etc.« principem locum cum præmio decernere nulli dubitamus; quanquam iidem fatemur, eas esse alterius commentationis virtutes, ut autor ejus non tantum ad præmium accessisse, sed id manibus adeo attigisse censendus sit. Quare speramus, fore ut anno proximo nobis contingat ei palmam, quâ hac vice nonnisi ingeniosissimi concertatoris industria plane singularis eum privavit, adjudicare¹.

Hauniæ d. XXVIII Ianuar. MDCCCXV.

Hornemann. P. E. Müller. I. Møller.

F.

Commentationem hanc inauguralem, quæ eruditione, sagacitate atque elegantia censoribus se egregie probavit, dignissimam judicat Facultas philosophica Universitatis Regiæ Hauniensis, quæ ad summos in Philosophia honores rite obtinendos publicæ disquisitioni subjici possit.

Hauniæ Calendis Octobribus A. MDCCCXVII.

B. Thorlacius.

Decan. Fac. Philos.

Pro vera copia.

Kbhvn. d. 16de Novbr. 1817.

H. G. Clausen.

Det havde i Danmark været paatænkt at ansætte Clausens Ven, den fremragende Orientalist Dr. phil. *Povel Lemming*, der paa samme Tid færdedes i Udlandet, som Lærer i det teologiske Fakultet. Imidlertid døde denne lovende unge Mand i Spanien den 28. Oktober 1819², og da s. A.

¹) Efter Clausens Opgivelse var hans Medbejler ved denne Lejlighed den senere Biskop over Fyens Stift, Dr. phil. et theol. Nicolai Faber (1789—1848) (H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie S. 54).

²) Jvfr. Rejsebreve fra H. N. Clausen 1818—1820 S. V f., 1—6, 81 f.

Professor *Peder Krog Meyer* blev udnævnt til Biskop over Als—Ærø Stift, vendtes Tankerne stærkere mod Clausen. Hans Velyndere, Professorerne P. E. Müller og Laurids Engelstoft opfordrede ham direkte i Breve til at indgive sin Ansøgning om det ledige Professorat¹. Skønt Clausen oprindelig ikke havde villet binde sig til en bestemt Livsplan, specielt ikke med Hensyn til akademisk Virksomhed², fulgte han nu sine Velynderes Raad og sendte 1820 fra Rom følgende Ansøgning hjem til Universitets- og Skoledirektionen³.

Underdanigst P. M.!

I de tvende Aar, jeg ved Hans Majestæt Kongens allernaadigste Understøttelse har tilbragt i Udlandet, har jeg været lykkelig nok til, udelukkende at kunne hengive mig til min Videnskab, der alt i en Række af Aar har havt min Sjels hele Interesse. Jo mere jeg dagligen har lært at føle og paaskjønne det Lykkelige i denne Stilling, desto mere har og min Attraae maattet tiltage, efter engang i Tiden at blive sat i Stand til, fremdeles at leve og virke som Videnskabsmand. Eftersom jeg seer Timen stunde til, der atter skal drage mig tilbage til Fædrelandet, er det naturligt, at dette Ønske tager en bestemt Retning, og knytter sig nærmere til Udsigten i den Fremtid, der maatte vente mig i Hjemmet.

Det er derfor jeg tager mig den underdanigste Frihed, at anbefale mig i den Kongelige Directions gunstige Erindring, idet jeg vover, foreløbigen at fremføre det Ønske: at jeg ved min Tilbagekomst maatte turde gjøre mig Haab om Ansættelse som theologisk Docent ved Universitetet.

Retningen og Beskaffenheden af mine tidligere Studier

¹) H. N. Clausen, Optegnelser S. 97—8.

²) Sst. S. 54. Personalhistorisk Tidsskrift 10. R. III, 125—6. Jvfr. Jørgen Larsen, anf. Skrift S. 107.

³) Orig. i Universitets- og Skoledirektionens Arkiv, Konceptforestillinger 1821 Nr. 773.

tør jeg forudsætte at være den Kongelige Direction bekendt; jeg tilføier kun, at jeg efter samme Plan har valgt og indrettet mit Ophold og mine Beskæftigelser i de sidste Aar ved Tydsklunds Universiteter og Italiens Bibliotheker, og at jeg med den Evne, mig er givet, har stræbt at fortsætte, hvad jeg tidligere har begyndt; og underkaster det tillidsfuld den Kongelige Directions Omdømme, om Omstændighederne maatte begunstige mit Ønskes Opfyldelse.

Rom, d. 21de April 1820.

underdanigst

H. N. Clausen.

Clausens Brev blev indtil videre henlagt, men da han var kommet tilbage til København, sendte han den 8. Januar 1821 en ny Skrivelse til Universitets- og Skoledirektionen¹. Efter at have takket for den forøgede Rejseunderstøttelse (af 1820) bragte han sig atter i Erindring og nu med saa meget mere Haab. »Det er nemlig i Længselen efter en fast videnskabelig Virkekreds og efter Raadførsel med min inderligste aandelige Tilbøielighed, at jeg gjentager for den Kongelige Direction det Ønske, jeg dengang [d. 21. April 1820] tillod mig foreløbigen at yttre: at der maatte aabnes mig Leilighed til at indtræde som theologisk Docent ved Kjøbenhavns Universitet«. Sagen kom snart til Afgørelse.

Da Professor Krog Meyer 1819 var blevet forflyttet, havde Direktionen, fordi de unge lovende Videnskabsdyrkere Lemming og Clausen for Tiden var udenlands, og da der ingen ældre, kvalificerede Ansøgere havde meldt sig, erhvervet en kongelig Resolution (af 16. Oktober 1819), der approberede dens Forslag om en midlertidig Ordning af Undervisningsforholdene i det theologiske Fakultet. Den bestod deri, at Professor extraordinarius i den gamle Filologi *F. C. Petersen* fik overdraget at holde Forelæsninger

¹) Sst.

ogsaa over bibelsk Eksegese og at deltage i den teologiske Embedseksamen (aabenbart som tidligere Børge Thorlacius). Efter Lemmings Død og Clausens Tilbagekomst syntes det rimeligt at afvikle denne Ordning, og Clausen blev da den 3. April 1821 beskikket til Lektor i det teologiske Fakultet med en Gage af 600 Rbdlr. Sølv aarligt¹.

Fem Fjerdingaar senere — den 25. Juni 1822 — blev Clausen udnævnt til Professor extraordinarius med et Gagetillæg paa 200 Rbdlr. I en udførlig Ansøgning havde han gjort Rede for sine Forhold. Han fremhævede baade sin Trang og den haarde Embedsbyrde, der paahvilede ham. Ganske interessant er den Udsigt, han meddeler over Embedspligterne: »Neppe har heller Nogen af disse mine Forgjængere begyndt med et Arbeide lige med mit. Ikke blot, at det theologiske Cursus ikke tilsteder nogen Forskjel imellem Sommer- og Vinterforelæsnningernes Antal, og at de theologiske Docenter, foruden den theologiske Quartals-Examen, ere Deeltagere i Examen Artium. Men, da den hele Cyclus af de theologiske Discipliner for Tiden er fordeelt mellem trede Lærere, har jeg maattet paatage mig saavel den græske som den hebraiske Exegese, og fra første Begyndelse af læse een Time dagligt, i indeværende Halvaar endog syv Timer ugentligt; samtlige Forelæsninger holder jeg paa Latin, og saameget mere maa Forberedelsen dertil optage min hele Tid. At dette Arbeide i een eller flere Henseender betydeligt overstiger det, som har paaligget Nogen af de ældre Lectorer, er ligesaa øiensynligt, som at det kun ved anstrengt Flid kan udføres af en begyndende Docent«².

2.

H. N. Clausens første Sammenstød med A. G. Rudelbach.

Det er med fuld Ret, at Dr. Jørgen Larsen understreger den betydningsfulde Rolle, Dr. A. G. Rudelbach har spillet

¹) Direktionens Forestillinger 1819 Nr. 695; 1821 Nr. 773.

²) Sst. 1822 Nr. 838. — Clausens Ansøgning af 29. Maj 1822 i Konceptforestillinger.

i H. N. Clausens Liv, idet han dog væsentligt indskrænker sig til at behandle deres Forhold i den store Kirkekamp efter 1825. Derimod savner man i saa Henseende en Undersøgelse af den foregaaende Periode. Man maa da først spørge, hvad vides der om deres indbyrdes Forbindelser før deres første Sammenstød?

A. G. Rudelbach og H. N. Clausen var som fødte henholdsvis 1792 og 1793 omtrent jævn gamle. De gennemgik begge Metropolitanskolen, hvorfra Clausen blev dimitteret 1809, Rudelbach først 1810. I en Udtalelse, der skal gives nedenfor, og som ligger over en halv Snes Aar senere¹, kunde Rudelbach henvise til forskellige Personligheder i Skolen, som under deres fælles Skolegang havde haft Betydning for dem, og endnu som gammel Mand fremhævede han i sine »Confessionen« — aabenbart malgré tout —, at det var »med Stolthed«, han blandt sine Skolevenner talte H. N. Clausen².

I Studenteraarene stod de i venskabelig Forbindelse med hinanden. De var saaledes vistnok begge Medlemmer af et lille latinsk Disputereselskab³, og Rudelbach mindedes siden, hvorledes Clausen i denne Periode ikke blot havde været ham et straalende Forbillede i Studielivet, men ogsaa havde givet ham Adgang til sit personlige Venskab⁴.

¹) Jvfr. S. 104—5.

²) Zeitschrift für die gesammte lutherische Theologie und Kirche 1862 S. 419.

³) Rudelbachs Biograf J. R. Stochholm (Evangelisk Ugeskrift 2. R. IX, 41 og Kirkelig Kalender for Norge II, 1876, S. 43) og efter ham Jørgen Larsen (S. 56) siger, at dette var den bekendte Sammenslutning »Lyceum«, men jeg stiller mig indtil videre tvivlende heroverfor. Det vilde i saa Fald være mærkeligt, om Rudelbachs Navn ikke forekom i de originale Forhandlingsprotokoller for Selskabet (Ny kgl. Saml., Fol., 768 f.), men her findes det ikke. Ganske vist er Protokollerne først indrettet efter Selskabets Reorganisation 1813—15; men flere Steder heri findes Fortegnelser ogsaa over Medlemmer fra dets Oprettelse, og heller ikke her nævnes Rudelbach. Der er da formodentlig snarere Tale om et andet Disputereselskab.

⁴) Jvfr. S. 105.

Et lignende Indtryk faar man ogsaa af det eneste Brev, der er bevaret fra Clausen til Rudelbach. Det er nogle udaterede Linier, der maa stamme fra ca. 1822, ved hvilke Clausen indbyder Rudelbach til at være sin Gæst, bl. a. for at han derved kunde faa Lejlighed til at lære Fru Clausen at kende¹.

Den 24. August 1822 disputerede Rudelbach for den filosofiske Doktorgrad paa sin Afhandling *De Ethices principii hucusque vulgo traditis disquisitio historico-critica*. Blandt de usædvanligt talrige Opponenten, der optraadte ved denne Lejlighed², var ogsaa H. N. Clausen. Opbevaret er endnu de Ord, Rudelbach henvendte til Clausen (som til sine øvrige Opponenten) som Tak for hans Opposition³. Da de ikke er uden Interesse, skal de anføres her:

Ea mentis humanæ natura est, ut mœsta qvadam voluptate fruatur, si qvacunqve re præterita temporis memoria ei injiciatur. Respicit animus sollicitus exantlatum vitæ cursum parum confidens, an qvæ prospere et jucunde olim processerunt, eadem et in posterum eodem successu gaudeant. Dum Te, doctissime et venerabilis vir, loquentem et disputantem audiivi, nescio qvomodo, subita recordatio mihi orta est ejus communis olim disciplinæ, cui lætos fructus a Te jam editos, a me sperandos qvidem, debere nobis fatendum est. Meministi sine dubio eadem, qva ego, tristi mente egregiorum virorum, qvorum e labris præcepta et artes excepimus. Eheu! immatura morte nobis erepta sunt olim Hafniensis scholæ lumina, sanctissimus

¹) Original i Addit., 4°, 1093. Da Brevet omtaler Fru Clausen, kan det ikke være tidligere end 8. December 1821 (Clausens Bryllupsdag), og da Rudelbach kaldes Dr. i Udskriften, maa det ligge efter 24. August 1822.

²) Om Disputationshandlingen se Dansk Litteratur-Tidende 1822 S. 576. Foruden de to officielle Opponenten (P. E. Müller og F. C. Sibbern) meldte der sig af Auditoriet syv, saaledes ialt ni.

³) Rudelbachs Renskrift i Ny kgl. Saml., 4°, 2958, VI.

episcopus K[rog] M[eyer]¹ et scholæ Neoburgensis rector Munthius², quibus terra unquam tulit nec candidiores nec sinceriores animos, nec ad juventutem apte formandam et erudiendam diligentiores et sollertiores. At tamen serenam mentem reducit nobis præsentia viri, ab utroque nostrum et omnibus, qui sub eius auspiciis Musarum tempulum intrare conati sunt, optime merito³. Qui ut diu indefesso corpore et integra mente juveniles animos literarum studiis fingat ad id, quod bonum, pulcrum et verum est, utrisque nostrum semper in votis sit. Tu me carceribus mature ruptis per immensum spatium incitato cursu prævertisti. Palmam haud invitus Tibi concedo, cum in cæteris tum in sagacitate et diligentia, qua errores meos hoc colloquio indagasti et enucleasti. Patere æquo animo, ut non solum egregii Tui exempli æmulus, sed etiam interioris Tuæ amicitiae beneficio utens, ea studia Tecum serio repetam, quæ juvenili ætate jam invicem prolusimus. Quod ut in utriusque nostrum salutem et ad patriæ communis utilitatem fiat, precibus conjunctis a summo divino numine, cælum et terras supercilio moderante, nobis flagitandum est.

¹) Peder Krog Meyer (f. 1780) havde 1801—2 været Adjunkt, 1806—8 Overlærer ved Metropolitanskolen (samt ekstraordinær Professor i Teologi). 1819 blev han Biskop over Als-Ærø Stift, men døde allerede 24. Juni s. A. uden at være tiltraadt. Jvfr. H. N. Clausen, Optegnelser S. 51. Rejsebreve S. 5—6.

²) Eiler Christopher Kaasbøll Munthe (f. 1759) var 1798 blevet Overlærer ved Københavns Katedralskole. 1809 blev han Rektor i Nyborg og døde 10. Marts 1814. Han roses som en paa sin Vis fortrinlig Latinlærer af Clausen (Optegnelser S. 50).

³) Aabenbart Skolens Rektor fra 1805 (1803), Professor, siden Etatsraad, Niels Lang Nissen (f. 1771). Han døde først den 2. August 1845. Jvfr. Clausen, Optegnelser S. 49—50. Samme, Tale ved Etatsraad og Professor Dr. N. Lang Nissen's halvhundredaars Embedsjubilæum som Rector ved Metropolitanskolen den 28de September 1843. I sine »Confessionen« udtaler Rudelbach sig om Lang Nissen og Munthe (anf. Zeitschrift, 1862, S. 406, 407, 425).

For den videre Udvikling af de to, her behandlede Mænds Forhold var det af Betydning, at Clausen 1821 i Jens Møllers Nyt theologisk Bibliothek offentliggjorde en Afhandling om Underbegrebet, der fremkaldte et stærkt kritiserende Indlæg fra Rudelbach 1823¹. Dette affødte igen et temmelig irriteret Svar fra Clausen². Næppe med Urette siger Dr. Jørgen Larsen, at man heri tydeligt mærker »den nybagte Universitetslærers Ømfindtlighed over for Kritik«³. Skønt Clausen et Par Steder udtaler sig med en vis Anerkendelse og bortset fra deres teologiske Mellemværende ønsker »hver anden god og gammel Forstaaelse naturligviis ubeskadiget«, er hans Gensvar⁴ baade af Form og Indhold skarpt, alvorligt, jævnlgt spydigt. Fremfor alt er det ham om at gøre at betone, at der mellem ham og hans Modpart bestaar en dyb principiel Forskel i »christelig Hovedanskuelse«, i Opfattelse af »Fornuft og Aabenbaring, Religion og Christendom«⁵.

Under disse litterære Stridigheder var der imidlertid indtraadt en Episode, som nærmere skal belyses her, og som vistnok for en Del maa forstaas ud fra den Baggrund, at der havde fundet et stærkt Omslag Sted i Clausens Følelser over for Rudelbach⁶. Efter sin Disputats havde Rudelbach i et Par Aar foretaget en Studierejse rundt i

¹) Nyt theologisk Bibliothek I, 14—50; IV, 119—61. Jvfr. hertil Jørgen Larsen S. 117—22. — Mynsters Bedømmelse af Rudelbachs Afhandling findes i Udvalg af Breve fra Mænd og Qvinder til P. Hjort I, 123.

²) Sst. VI, 37—64. Manuskriptet havde henligget et halvt Aars Tid, før end det blev trykt (S. 37 Note).

³) Anf. Skrift S. 122.

⁴) Nyt theologisk Bibliothek VI, 40, 62.

⁵) Sst. VI, 39, 60. — S. 37 anker Clausen over Rudelbachs Tone, S. 61 taler han om hans »anmassende teologiske Orakeltone«.

⁶) I sit Gensvar i Nyt theologisk Bibliothek VI havde Clausen tilsidst direkte udtalt (S. 64), at han ansaa Rudelbach som Repræsentant for en teologisk Aand, »den, jeg som Fortolker af Skriftens Lære og Evangeliets Aand, føler mig ved indvortes og udvortes Kald opfordret til at modarbejde«.

Europa, fra hvilken han 1824 var kommet tilbage til København. Han vilde nu samle sine Studier om den systematiske Teologi og anmeldte i Vintersemesteret 1824 at ville holde Forelæsninger over de symbolske Bøgers Oprindelse, »Fundament« og kritiske Historie¹. Da han imidlertid ikke var i Besiddelse af nogen Grad fra det teologiske Fakultet, maatte han i Overensstemmelse med Forordningen af 9. Januar 1824 holde sine Forelæsninger under det filosofiske Fakultet².

I December 1824 paabegyndte Rudelbach denne Forelæsningsrække, og den 4. December indeholdt Adresseavisen et af Rudelbach indrykket Avertissement om, at han den 1. December var begyndt at læse over »den evangelisk protestantiske Kirkes symboliske Bøger«³. Det var dette Avertissement, der bragte den unge Professor H. N. Clausen i Harnisk. Han skrev straks et Brev af følgende Indhold til sine Kolleger⁴:

d. 6te Dec. 1824.

Hr. Magister Rudelbach har i Dags-Adresseavisen anmeldt: at han har begyndt sine offentlige Forelæsninger »over den evangelisk-protestantiske Kirkes symboliske Bøger«. At Magisteren havde til Hensigt med sin Anmeldelse i Lections-Cataloget, at eludere Forordningen, som drager en Grændse mellem de theologiske og de filosofiske

¹) »M. Andreas Gottl. Rudelbach librorum symbolicorum origines, fundamenta historiamque criticam, ad comparativam methodum, prælectionibus publicis illustrabit« (Catalogus praelectionum per semestre hybernium 1824 p. 8).

²) I Forordningen af 9. Januar 1824 angaaende de akademiske Grader og Værdigheder ved Kjøbenhavns Universitet hedder det i § 7: »Licentiat og Magistre, saavel de nuværende som de tilkommende, have Ret til at holde akademiske Forelæsninger over de Discipliner, som henhøre under det Facultet, i hvilket de ere promoverede«.

³) Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger 1824 Nr. 286.

⁴) Akterne i Det theologiske Fakultets Dekanatspapirer i Universitetsarkivet.

Forelæsninger¹, var vel ikke tvivlsomt; men ogsaa en saadan Elusion maa skee med en vis Iagttagelse af Decorum; og det synes noget stærkt, strax ved Forelæsningsens Begyndelse offentligt paa Prent at tage Masken af, og vise, at man kan gjøre Lovens Indskrænkning til Intet.

Jeg henstiller derfor til Deres Høiærværdigheders Bedømmelse: om det ikke var passende, at Facultetets Decanus bekjendtgjorde en Berigtigelse af ovenmeldte Avertissement, lydende paa: at Mag. R. *ikke* læser over de symb. Bb., d. e. ikke over deres Indhold og det kirkelige Lærebegreb, men *alene* over disse Bøgers Oprindelse, Grundvold og kritiske Historie, overensstemmende med den skete Anmeldelse i Universitetets Lections-Catalog; efterdi Magisteren er bleven gjort opmærksom paa, at han ikke er berettiget til at holde nogen theologisk, men vel en philosophisk-historisk Forelæsning.

ærbødigst
H. N. Clausen.

Høiærværdige

Hr. Prof. Dr. Horneman
— — — P. E. Müller
— — — J. Møller.

Brevet cirkulerede blandt de øvrige Professorer, der meddelte det følgende Paategninger:

Jeg bifalder ikke alene dette Forslag, men jeg ønsker meget, at det maa blive udført. Horneman.

Hr. Prof. P. E. Müller bragte mig dette Brev; vi taledes om dets Indhold. Vi vare enige om, at Rudelbachs Avertissement burde berigtiges og nøiere bestemmes; men den af Hr. Prof. Clausen foreslagne Fremgangsmaade forekom os vel haard. Prof. Müller foreslog i det Sted, hvad jeg bifaldt: at Decanus i Facultetets Navn betyder Dr. R.

¹) Jvfr. S. 107 Note 2.

at indrykke et nyt Avertissement, hvori han *til nærmere Bestemmelse af sine Forelæsningers Indhold erklærer: at han ikkun læser over de symbolske Bøgers Oprindelse, Grundvold og critiske Historie*. Hvis mine Her. Colleger troer det er kraftigere, at han faaer et Brev fra Facultetet, skal jeg gjerne opsætte et saadant af nysangivet Indhold.

Endnu bør jeg tilføie, at R. mundtlig for mig har yttret, at hans Forelæsninger aldeles ikke blev dogmatiske. Det var altsaa mueligt, at Feiltagelsen i det danske Avertissement var begaaet bona fide.

J. Møller.

Jeg er enig med Ovenstaaende, ikkun at da Ordet Grundvold ikke saa ganske svarer til det Latinske fundamenta, der staaer i Lections-cataloget, og man ved Symbolernes Grundvold maae tænke paa den hellige Skrift, var det vel bedst, at Ordet Grundvold blev udslettet.

P. E. Müller.

cons[entio] H[orneman].

Da vi ere enige i Hovedsagen, er jeg gjerne tilfreds med, at Mag. R. selv berigtiger sit Avertissement men [i] saadanne Udtryk, som angives ham i et Brev, underskrevet af Facultetet.

Horneman.

Imod den formildede Fremgangsmaade har jeg heller intet at indvende. Jeg anmærker kun, at jeg veed af sikker Haand, at R. selv har yttret, at Forelæsningen blev aldeles theologisk, og at Dette vel kan have havt nogen Indflydelse paa Formen af mit Forslag. Af samme Grund overlader jeg endnu til vor høiærv. Decanus, om der ikke i Brevet i det mindste burde refereres til den Underretning, som er givet R. om den sidste Forordnings Indskrænkning, og som neppe tillader at antage et Feilgreb af Uskyldighed.

Den foreslagne Udeladelse af »fundamenta« finder jeg derimod betænkelig; thi R. behøver ikke at lade sig af-

tvinge noget Ord af den autentiske Anmeldelse; tvetydigt er det danske Udtryk vistnok; men, da jeg ikke veed noget bedre Ord at sætte i Stedet, mener jeg det dog at være rigtigere og sikrere at beholde den ordrette Oversættelse.

H. N. Clausen.

Alle de her nævnte Mænd maa i teologisk Henseende betegnes som Rudelbachs Modstandere. *Horneman* havde dog — som den retsindige og virkeligt frisindede Mand han var — fra tidligere Tid haft ikke ringe Agtelse for Rudelbachs Lærdom og hele Dygtighed. Betegnende er det saaledes, at det var ham, der ved sin Autoritet skaffede Rudelbach »egregie« til teologisk Attestats 1820, og siden udvirkede han, at den unge lovende Akademiker fik et stort Rejsestipendium, idet han bemærkede: »Dr. Rudelbach maa forresten være som han vil; han er en lærd ung Mand«¹.

Ogsaa Professor *Jens Møller*, en Mand af udpræget formidlende Karakter, havde af faglige og personlige Grunde Godhed for Rudelbach, for hvem han 1820 havde udstedt et saare hædrende Vidnesbyrd². Det er da ogsaa af hans Paategning let at se, at han (i Forening med P. E. Müller)

¹) Evangelisk Ugeskrift 2. R. IX, 48—9. Nyt theologisk Bibliothek, udg. af Jens Møller, XVIII, 339. Jvfr. ogsaa Udtalelser om Hornemans Tolerance over for Rudelbach af J. C. Lindberg (Historisk månedsskrift for folkelig og kirkelig oplysning I, 237; III, 323) og over for Grundtvig af denne i hans »Kirke-Speil«, 1871, S. 369. — Rudelbach viste sig siden just ikke taknemmelig mod Horneman, jvfr. den skarpe Gennemhegling af hans teologiske Arbejder i Theologisk Maanedsskrift II, 1825, S. 73 ff., 147 ff., især dog S. 162 ff. Saa meget mærkeligere er Mynsters Oplysning om, at Rudelbach 1827 henvendte sig til Horneman og bad ham om Anbefaling til Kongen for at blive ansat som Professor (Udvalg af Breve fra Mænd og Qvinder til P. Hjort I, 146).

²) Dette findes i Ny kgl. Saml., 4°, 2958, VI og har følgende Ordlyd: »Candidatus Theologiæ Hr. Andreas Rudelbach, som i dette Aar har taget theologisk Embedsexamen med bedste Charakter og Udmærkelse, er mig, som vistnok alle Universitetets Lærere, bekjendt som en fortrinlig

har ønsket at dæmpe Clausens Ilterhed og gyde Olie paa de oprørte Bølger. Da Jens Møller var Fakultetets Decanus, blev det overdraget ham at føre Svaret til Rudelbach i Pennen. Desværre kendes dette ikke længere, hverken i Original eller Kopi¹, men nok det Brev, hvormed Jens Møller sendte det rundt til sine Kolleger. Da ogsaa denne Cirkulærskrivelse i flere Henseender er af Interesse, skal den meddeles her:

Brevet til Dr. Rudelbach følger hermed til behagelig Bedømmelse, og — i Tilfælde det bifaldes — til Underskrift.

Med Hensyn til Hr. Prof. Clausens Paategning, som jeg finder vel grundet, har jeg ikke turdet udelade Ordet *Grundvold*; men for at dette ikke skulde henlede Tanken just til Bibelen (hvilket Hr. Prof. Müller ei uden Grund befrygter, da Bibelen er fundamentum præcipuum), saa har jeg bogstaveligen oversat fundamenta i pluralis.

Ærbødigst

J. Møller.

S. Ven. Fac. Theol.

ung Videnskabsmand, der tidligen vænnede sig til at gaae til Kilderne, hvoraf fulgte, at han med Smag kom til at forene en sjældig [o: sjelden] Grundighed. Denne har han lagt for Dagen saavel i de egentlig theologiske Discipliner, som ogsaa i Philologie, Philosophie og Æsthetik. Vort Universitet er beføiet til at love sig meget af denne udmærkede Candidat; og jeg anbefaler ham med Glæde og Deeltagelse til enhver offentlig og privat Understøtning, hvorved hans saa heldigen begyndte lærde Uddannelse kunde end videre fremmes og fuldendes.

Kjøbenhavn, den 16de August 1820.

J. Møller.*

Lignende, meget hædrende Vidnesbyrd af de øvrige Professorer findes i Fonden ad usus publicos, ad Journal 1820 Nr. 705.

¹) Brevet er mærkeligt nok ikke indført i det teologiske Fakultets Kopibog. Originalen findes ikke blandt Rudelbachs Papirer i Det kgl. Bibliotek.

Jeg har underskrevet, men Klatten paa Brevet er ikke fra mig. Tvetydigheden kommer fra Ordet »fundamenta«. Disse mystiske Folk kunne og ville ikke undgaae Tve-tydighed.

Jeg foreslaaer: istedet for »Grundvolde« at sette »dennes Aarsager« og Bøgernes critiske Historie ... mere conformt ...
Horneman.

[Med samme Haand:] Ordet »Grundvolde« i plur. giver Magisteren lige saa frit Spillerum, som Ordet »Grundvold« i sing. Det, som fundamenta her egentlig skal betyde: hvilke Grunde der vare for den Indretning at indføre Symboliske Bøger og tillægge dem Gyldighed. Men, naar mine Herrer Colleger have underskrevet, vil ogsaa jeg.

Ordet fundamenta burde vistnok for sin Ubestemthed være paataalt før Lections-Catalogets Trykning; men da det engang staaer der, lader der sig vel ikke rokke eller kunstle derved.
H. N. Clausen.

Da Fakultetets Svar som sagt nu mangler, er man afskaaret fra at lære dets Ordlyd at kende. Til dets Indhold kan man dog sikkert med nogenlunde Sandsynlighed slutte sig af de foregaaende Forhandlinger. Det har uden Tvivl under Paaberaabelse af Forordningen af 9. Januar 1824 indeholdt en Indskærpelse af, at Rudelbach som gradueret i det filosofiske Fakultet ikke havde Ret til at holde specielle teologiske (o: dogmatiske) Forelæsninger. Herudfra maa det vistnok forstaas, naar Rudelbach mange Aar senere i sin latinske Selvbiografi siger, at han 1824 holdt de paagældende Forelæsninger »med det teologiske Fakultets Tilladelse«¹. Nogen Berigtigelse i Adresseavisen ses ikke at være indført.

¹) »Praelectiones tamen hoc [o: 1824] et insequenti anno de origine, fundamentis criticae librorum symbolicorum historia, concedente id Facultate theologica, in philosophica habebam« (Vitam suam hucusque actam brevi narratione exposuit A. G. Rudelbach, Lipsiae 1842, p. 15).

Forskellige Bemærkninger i Fakultetets Cirkulære i Forbindelse med en lignende Udtalelse hos Rudelbachs Biograf, J. R. Stochholm¹ kunde tyde paa, at A. G. Rudelbach oprindelig har troet sig berettiget til at holde egentlig teologiske Forelæsninger. At det i hvert Tilfælde har været hans Ønske, tør man sikkert gaa ud fra. Derfor søgte han ogsaa paa dette Tidspunkt fra Kiel at erhverve den teologiske Doktorgrad. Hans Disputats *De symbolis ac typis Scripturæ Sacræ dissertatio inauguralis*, Havniæ 1824, blev vel kendt værdig til Erhvervelsen af denne Udmærkelse, men Graden blev ham ikke konfereret, fordi det — efter hvad man meddelte ham — stred mod Universitetets Statuter at tildele en Mand, der ikke beklædte et anseeligt Embede, den teologiske Doktorgrad².

Hvor mange Tilhørere Rudelbach har haft til sine Forelæsninger i København, kan ikke oplyses, da der ikke findes Tilhørerlister bevaret. Et Aars Tid senere udkom som en Frugt af hans akademiske Virksomhed *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse med sammes, af Ph. Melancthon forfattede, Apologie, paa Dansk oversatte, med en historisk Indledning og oplysende Anmærkninger til de vanskeligste Steder, Kbh. 1825*. I Fortalen hertil vender Rudelbach sig skarpt mod de saakaldte »Fornuft-Theologer (Rationalister) i den protestantiske Kirkes Skjød« og betoner bestemt i Tilslutning til Juristen Nic. Falck Værdien af de symbolske Bøger som Menighedens »Værn og Betryggelsesmiddel . . . imod falske Lærere«.

3.

A. G. Rudelbach og det teologiske Fakultet 1847.

S. 318—20 i sin Disputats behandler Dr. Jørgen Larsen Spørgsmaalet om det teologiske Fakultets Forhold til Dr.

Samme Udtryk anvender Rudelbach ogsaa i sine autobiografiske Meddelelser til Th. H. Erslews Forfatter-Lexicon, II, 1847, S. 710.

¹) Evangelisk Ugeskrift 2. R. IX, 68.

²) Rudelbach, Vita, 1842, p. 15. Jvfr. nærmere i Evangelisk Ugeskrift 2. R. IX, 69—70.

A. G. Rudelbach 1847, næppe et af de mest glørværdige Blade i Fakultetets Historie. Dette Kapitel hører til de mindst tilfredsstillende i Bogen. Som Kildegrundlag bygger Forfatteren her ganske overvejende paa et Aktstykke meddelt af *L. Koch* i Kirkehistoriske Samlinger 4. R. V, 130—33 og paa et Referat af dette med tilhørende Bemærkninger i Clausens »Optegnelser« (S. 311 ff.). Med næsten ordret Tilknytning følger Dr. Larsen *L. Koch*, men hverken den ene eller den anden har desværre undersøgt den paagældende Sag til Bunds, hvorfor de begge er gaaet Glip af flere vigtige Omstændigheder. Særlig uheldigt er det, at ingen af dem har benyttet Rudelbachs Breve til hans Medredaktør af »Zeitschrift für die gesammte lutherische Theologie und Kirche«, den bekendte tyske Teolog *H. E. F. Guericke*¹. Den hele Sag fortjener derfor paa ny at belyses nærmere, idet jeg i det følgende ikke vil tage i Betænkning at meddele længere Citater af de nævnte Breve, thi skønt denne værdifulde Brevsamling har foreligget trykt i over 80 Aar, synes den saa godt som aldrig at være blevet benyttet i dansk kirkehistorisk Litteratur.

Efter et mangeaarigt Ophold som Superintendent i Glaucha i Sachsen var Dr. *A. G. Rudelbach* 1845 vendt tilbage til Danmark. Han haabede nu at faa Ansættelse i det teologiske Fakultet, hvor der netop var et Professorat ledigt efter den s. A. afdøde *M. H. Hohlenberg*. Medens Clausen nøjes med at sige, at det »antoges med stor Rimelighed«, at Christian VIII interesserede sig for at faa Rudelbach ansat ved Universitetet, fremgaar det af dennes Breve, at han havde et bestemt Løfte af Kongen derom².

Om Rudelbachs Forhandlinger med Kongen om denne Sag underrettes man især gennem en vidtløftig »Memorial« (af den 30. Januar 1848), en Udsigt over hans hele videnskabelige og kirkelige Løbebane, der endte med en ind-

¹) Zeitschrift XXIV, 1863, S. 125—71, 289—332, 466—505, 645—94.

²) Zeitschrift XXIV, 472. Ogsaa hos Dronning Caroline Amalie var Rudelbach vel anskrevet 1847 (Kh. Saml. 6. R. IV, 395).

trængende Bøn om Ansættelse ved Universitetet, idet han forsikrede, at alle hans Livs Traade ved Forsynets Styrelse mødtes paa dette Punkt¹. Videre fremhævede han, at i Fald, han blev ansat, vilde han især lægge Vægt paa netop at holde Forelæsninger, en Undervisningsform, som ved Tidens Omstændigheder var blevet noget forsømt i det teologiske Fakultet, og tilmed over Emner, der ikke tidligere var blevet foredraget, som teologisk Encyklopædi, almindelig Kirkeret o. l.

Som Forberedelse til Virkeliggørelsen af sine Planer ønskede Rudelbach at holde teologiske Forelæsninger. Baade Clausen og Jørgen Larsen ved fra Rudelbachs Meddelelse til Erslews »Forfatter-Lexicon« (Supplement, II, 864), at Tilskyndelsen hertil ligeledes udgik fra Christian VIII². Men skønt Rudelbach, siden han sidst havde holdt Forelæsninger ved Københavns Universitet, havde erhvervet den teologiske (Æres)Doktorgrad (fra Universitetet i Erlangen 1841), var han vedblivende kun i Besiddelse af den filosofiske Doktorværdighed fra Danmark. Ønskede han derfor nu igen at holde teologiske Forelæsninger herhjemme, maatte han først i Henhold til Forordningen af 9. Januar 1824 ansøge om Tilladelse hertil. Dette skete ogsaa i et særligt Andragende.

Medens det nu korrekt i Clausens »Optegnelser« hedder, at »naturligvis anbefalede Fakultetet Andragendet«, har Dr. Larsen den meningsløse Formulering: »Fakultetet anbefalede naturligvis Andragendet, men Ønsket om, at Forelæsningerne maatte holdes i det teol. Fakultet, stillede det sig afvisende overfor«. Dette hænger aabenbart sam-

¹) »Alle Fäden meines Lebens laufen durch providentielle Leitung hier zusammen; das Kleinste und das Grösste, was ich bisher ersehen und erstrebt, findet hier seine Anwendung: die theologische Schule, die kirchliche Weihe, die Lebenserfahrung, die systematische Bildung« (Memorial i J. G. Adlers Privatarkiv, Breve fra A. G. Rudelbach (i Rigsarkivet)).

²) Jvfr. nedenfor S. 121.

men med, at Forf. saa lidt som sin anden Hjemmelsmand (L. Koch) virkelig har undersøgt Forhistorien.

Som Dr. phil. havde Rudelbach i Forvejen Ret til at holde Forelæsninger i det filosofiske Fakultet og behøvede derfor ikke at søge om Tilladelse til i Almindelighed at forelæse ved Universitetet, men ønskede han at holde teologiske Forelæsninger, maatte han have en speciel Bemyndigelse til dette. Naar Fakultetet — som Clausen siger — »anbefalede« et saadant Andragende, vilde det være en *contradictio in adjecto* at stille sig afvisende — som det hedder hos Dr. Larsen — over for Ønsket om, at Forelæsningerne skulde holdes i det teologiske Fakultet. At Sammenhængen derfor maa være en anden, end af Dr. Larsen antaget, burde allerede almindelig Eftertanke lede til, men det fremgaar da ogsaa klart nok af de paagældende Aktstykker¹, hvorefter enkelte skal meddeles nedenfor.

Den 9. Februar 1847 ansøgte Dr. Rudelbach Den kongelige Direktion for Universitetet og de lærde Skoler om Tilladelse til at holde »Forelæsninger i det theologiske Facultæt« over Indledningen til det nye Testamente samt over efterreformatorisk Kirkehistorie. Han fremhævede i den Anledning, at han 1841 af det teologiske Fakultet i Erlangen havde faaet meddelt den teologiske Doktorgrad *honoris causa* »ob doctrinæ copiam prorsus insignem, scriptis abunde probatam, ecclesiæ evangelico-Lutheranæ defendendæ studium, pietatis disseminandæ ardorem«. Direktionen videresendte Ansøgningen til Konsistorium, der under 27. Februar afæskede det teologiske Fakultet en Erklæring. Den 9. Marts afgav dette følgende Udtalelse:

Konsistorium har, under 27de f. M., forlangt Facultetets Betænkning over den hermed tilbagefølgende Skrivelse fra Consistorialraad Dr. Rudelbach.

Forsaavidtsom det i denne Skrivelse indeholdte An-

¹) Samtlige Aktstykker ligger samlede i Universitets- og Skole-direktionen, ad Kopibog QQ 1847 Nr. 2125—27.

dragende gaaer ud paa en Begjæring om, at maatte i det forestaaende Semester holde visse anførte theologiske Forelæsninger ved Universitetet, da har et saadant Ønske, fremsat af en Videnskabsmand af anerkjendt Lærdom, Adkomst til at imødekommes med Beredvillighed, selv om ikke den paaiberaabte akademiske Grad maatte, ihvorvel modtaget af et fremmed Universitet, betragtes som afgivende et speciellere Motiv. Facultetet skulde saaledes indstille: at den ansøgte Bemyndigelse meddeles Dr. Rudelbach med Hensyn til theologiske Forelæsninger i Almindelighed, uden Indskrænkning til den i Andragendet angivne Tid eller de sammesteds anførte Fag.

Det omhandlede Andragende gaaer tillige ud paa, at de nævnte Forelæsninger maatte holdes »i det theologiske Facultet«. Det er muligt, at denne Ytring alene er at forestaae derhen, at disse Forelæsninger, ifølge deres Indhold, blive at betragte som sluttende sig til dem, der holdes i det theologiske Facultet. Men Ordene kunne ogsaa modtage anden Forklaring: saaledes nemlig, at Forelæsningerne skulde indlemmes i Facultetets, og betragtes som en integrerende Deel af disse; hvilket da lettelig vilde kunne give Vedkommende Adkomst til at ansees som extraordinair Docent i Facultetet, og til at vente sit Arbejde i Universitetets Tjeneste honoreret af den akademiske Fond.

Hvorvidt nu et saadant Forhold skulde være ønskeligt, vil væsentligt beroe derpaa: om der, med Hensyn til den Kreds af theologiske Forelæsninger, der afslutte sig til at udgjøre det akademiske Cursus, er noget Savn forhaanden, der gjør Udfyldning ved extraordinaire Kræfter fornøden. Thi, hvor dette ikke er Tilfældet, antager Facultetet, i Henhold til de i sin Tid førte Forhandlinger om Affattelsen af Universitetets Normalreglement¹, at det er et andet

¹) Om de »til Udgifter til videnskabelige Formaals Fremme« i 1847 afsatte 8000 Rbdlr. se H. P. Selmer, Aarbog for Kjøbenhavns Universitet for 1846 S. 141.

Formaal, der havdes for Øie ved Bestemmelsen af en Sum af indtil 8000 Rbdlr. til at lønne extraordinaire Docenter, nemlig at sikkre Universitetet Candidater til Professoraterne, ved at gjøre det muligt for yngre fremtrædende Talenter, selv at prøve og at give offentlig Leilighed til at kjende deres Lærergaver.

Nu er det bekjendt, at en Plads i Facultetet allerede i længere Tid har maattet besørges ved Constitution¹; og det var vistnok ønskeligt, at det, paa en eller anden Maade, bragtes til almindelig Kundskab, hvorvidt denne Plads er saaledes at betragte som ledig, at der kunde være Opfordring for yngre Theologer til at dueliggjøre sig i den særegne Studie-Retning, der udfordres til at overtage et Fag som det Gl. Test.s Fortolkning og dertil hørende Discipliner. Men den Trang, der i denne Henseende finder Sted, lader sig ikke afhjælpe ved rigeligere Forsørgelse af de øvrige Fag. Hvad disse angaaer, da finder en saadan Fordeeling Sted iblandt de fire Undertegnede, og de halvaarligen anmeldte Forelæsninger blive — som de indgivne Beretninger udvise — saa regelmæssigt tilendebragte, naar ikke ganske særegne Forhindringer indtræde, at intet Væsentligt kan siges at mangle, for at give de theologiske Studerende Leilighed til at kunne fuldføre deres Studium i Løbet af 4 Aar, der kunne ansees som nødvendige til det theologiske Cursus, ved og efter den Veiledning, der ydes ved Professorernes Forelæsninger og Øvelser. I den nytestamentlige Fortolkning, skjøndt hovedsagelig paahvilende tvende af Facultetets Medlemmer, deeltage endog alle fire Professorer, og Dogmatiken foredrages skifteviis af tvende; hvoraf ogsaa følger, at en temporair Fraværelse af en enkelt Professor, saaledes som den til enkelte Tider har fundet Sted, og ogsaa i indeværende

¹) Ved kgl. Resolution af 30. Maj 1845 var det blevet overdraget Lektor C. Hermansen at eksaminere ved teologisk Embedseksamen samt holde teologiske Forelæsninger (Universitets- og Skoledirektionen, Forestillinger Nr. 2657).

Aar — ved min Scharlings svækkede Helbred og derved foranledigede Tilladelse til at foretage en Reise i Sommermaanederne¹ — finder og vil finde Sted, — ikke foraar-sager større Savn, end at det kan afhjælpes ved derefter tillempet Anvendelse af de øvrige Kræfter.

I Henhold til det Anførte skulde Facultetet, for at forebygge mulig Misforstaaelse, ønske tilføiet til det ovenfor Indstillede: at de vedkommende Forelæsninger vilde blive optagne i Universitetets Lections-Katalog — forsaavidt Saadant maatte ønskes — efter den, for Privatdocenters Foredrag vedtagne, Form.

I det theologiske Facultet d. 9de Marts 1847.

H. N. Clausen. C. E. Scharling. C. T. Engelstoft.

H. L. Martensen.

Konsistorium videresendte under 20. Marts Fakultetets Betænkning til Direktionen, idet ogsaa denne Instans anbefalede, at der blev givet Dr. Rudelbach Tilladelse til at holde de ønskede Forelæsninger paa lige Fod med andre Privatdocenter, men gik iøvrigt ikke nærmere ind paa Fakultetets andre Betragtninger. Heller ikke blev dette Tilfældet i Direktionen, der den 6. April meddelte Rudelbach Bemyndigelse til i det kommende Semester »at holde theologiske Forelæsninger ved Københavns Universitet under samme Vilkaar som andre Privatdocenter«.

Den Afgørelse, der nu var blevet truffet, kunde næppe have været anderledes. Ingen, selv ikke blandt Rudelbachs stærkeste Modstandere, vilde sikkert nu — modsat 1824 — have drømt om at nægte en Mand som ham, en bekendt, mangeaarig Forfatter og Doctor theologiae honoris causa fra et anset udenlandsk Universitet, Tilladelse til at holde theologiske Forelæsninger, men typisk er det at se, hvorledes Fakultetet allerede saa tidligt var paa sin Post for ved Hjælp af forskelligartede Argumenter at spærre Vejen

¹) Jvfr. nedenfor S. 120.

for Rudelbachs eventuelle Ansættelse som fast Lærer i det teologiske Fakultet. Dette er nemlig Kærnepunktet i hele Striden, ikke det langt mere underordnede Spørgsmaal, om han som Privatdocent skulde læse i det filosofiske eller det teologiske Fakultet¹.

For Rudelbach har Afgørelsen derfor sikkert indeholdt et Moment af Skuffelse. I et Brev af 15. Marts 1847 skriver han netop, at det var hans Agt i en syg Professors Sted at holde Forelæsninger². Rudelbach strejfer her en Omstændighed, som var af stor Betydning baade for hans egen og Fakultetets Stilling. Professoren i nytestamentlig Eksegese *C. E. Scharling* var paa det daværende Tidspunkt siden sin Hustrus Død 1844 saa nervedbrudt, at han maatte søge Orlov i længere Tid bl. a. for at rejse udenlands³. Rudelbach har da aabenbart ment, at Scharlings Fraværelse kunde aabne Vejen til Ansættelse, men ogsaa her stod Fakultetet dog rede til at afparere Angreb.

I en ny Betænkning af 24. Marts 1847⁴ anbefalede det teologiske Fakultet, at der blev givet Professor Scharling Forlængelse af hans Permission, og redegjorde for, hvorledes hans Forretninger uden større Vanskelighed kunde bestrides af hans øvrige Kolleger, aabenbart for en stor Del for derved at afværge Ansættelsen af en yderligere Universitetslærer. Det hedder her bl. a.:

Med Hensyn til Forelæsningerne, da er den Overenskomst allerede truffen med vor Collega, at i det fore-

¹) Selv en saa kyndig og nøjagtig Forfatter som Professor Lorenz Bergmann er — formodentlig vildledt af Dr. Larsens uklare Fremstilling — tilbøjelig til at hævde denne Opfattelse (Kh. Saml. 6. R. V, 336).

²) Zeitschrift XXIV, 478.

³) Jvfr. herom Theologiske Afhandlinger af Dr. theol. C. E. Scharling, udg. af Peter J. Chr. Scharling, 1880, Indledning S. 63—9. — I C. E. Scharlings private Dagbøger, velvilligst udlaant af Biskop, Dr. phil. C. I. Scharling til Gennemsyn, findes kun faa og ganske korte Bemærkninger om hele Rudelbach-Sagen.

⁴) Universitets- og Skoledirektionen, ad Kopibog QQ Nr. 807—9.

staaende Semester tvende exegetiske Forelæsninger over det Nye Test. — en større, over Johs.' Evang., og en mindre over begge Brevene til Thessal. — blive anmeldte af mig, Clausen, og mig, Engelstoft. Den, til det Nye Test. henhørende, isagogiske Forelæsning, som, under andre Omstændigheder, formodentlig vilde være bleven holdt af Professor Scharling i Sommersemestret, er sidst bleven holdt af ham i Sommeren 1845, og denne Disciplin hører til dem, over hvilke Foredrag ikke kan ansees fornødent mere end eengang i Trienniet. At Professor Scharlings Ephorie-Forretninger uden Vanskelighed kunne overtages af hans Colleger, behøver neppe at erindres, og vi vidste saaledes ingen videre Foranstaltning, hvortil vor Collegas Fraværelse i den tilstundende Sommer skulde kunne give Anledning.

Imidlertid anmeldte og gennemførte Rudelbach Forelæsninger som Privatdocent i det teologiske Fakultet i Sommersemesteret 1847 over Indledningen til det nye Testamente og over Pauli Breve til Timotheus og Titus¹. Hans Stemning bølgede frem og tilbage, alt som Tiden gik. Vel kunde han regne med Støtte hos Christian VIII, der som et Tegn paa sin Naade udnævnte ham til Ridder af Dannebrog paa sin Fødselsdag den 28. Juni 1847², men samtidig voksede Modstanden mod ham sig stærkere og stærkere, og det i forskelligartede Kredse. Herom belæres man i et Brev (af 22. Juni s. A.) fra ham til Guericke³:

Der König — ein wahrer Freund der Wissenschaft — entschied insofern die Sache, als er seinen Wunsch zu erkennen gab, dass ich vorläufig bei der Universität eintreten möchte (früher hatte er den schon 1841 gegen mich geäusserten Plan,

¹) Lektionskataloget 1847 Sommer.

²) Da der ikke findes nogen Indstilling herom hverken fra Danske Kancelli eller Universitetsdirektionen, er der sikkert Tale om en direkte kongelig Naadesbevisning.

³) Zeitschrift XXIV, 479—80.

mich als Generalsuperintendent in Schleswig anzustellen — eine Stelle, die jedoch nicht erledigt, und ausserdem fast unüberwindliche Schwierigkeiten *für mich* hat. Hier lesen Sie ein wenig zwischen den Zeilen!). Kaum war dies geschehen, so standen alle die früheren warmen Freunde (mit Ausnahme natürlich des *redlichen* Grundtvig und solcher, die den Herrn und die Wahrheit wirklich lieb haben) in Masse gegen mich auf. Die speculative und die vulgär-rationalistische Parthei in der theol. Facultät (wir haben hier keine anderen) vereinigten ihre Kräfte gegen mich. Nicht zufrieden damit, allerlei Verleumdungen und Verdächtigungen auszustreuen (die besonders auch gegen die *deutsche* Bildung gerichtet waren, als ob ein solcher *σπερμολόγος*¹ sie etwas lehren könnte), gaben sie zuletzt eine schlaue Remonstration bei dem König ein. Inzwischen waren meine Vorlesungen (über neutestamentliche Isagogik und die Pastoralbriefe) angefangen; die Theilnahme der Studirenden war übergross und ist, mitten im Sommer, nachhaltig trotz der bis jetzt ganz freien Stellung. Man schärfte nun den Widerstand in jeder Weise. Es hat bis jetzt Alles nichts geholfen. Der unbeugsame Wille des Königs, der die Sache durchschaut, wird wahrscheinlich durchgreifen. Auch meinen Vorschlag, mich in der philosophischen Facultät *einstweilen* anzustellen, hat er verworfen. In allen Dingen und vor allen Dingen geschehe Gottes Wille! Ihm sei Dank gebracht, dass ich den meinigen ganz in seine Hand legen kann. Er wird was uns das Beste ist versehen. Indess lese ich nun 5 Stunden wöchentlich, und gehe ganz ruhig meinen Gang fort. Ich kann es ja thun, da auch alle Haare auf unserm Haupt gezählt sind. Für die äussere Lage ist durch des Königs Munitenz wenigstens einigermassen gesorgt; die Entscheidung über meine Stellung zur Facultät (ich wünsche eine möglichst freie) kann nicht lange auf sich warten lassen.

Naar Rudelbach i dette Brev taler om Fakultetets »schlaue Remonstration«, sigter han uden Tvivl til det Aktstykke, som L. Koch tidligere har offentliggjort i Kirkehistoriske Samlinger 4. R. V, den Redegørelse af 8. April 1847, som det teologiske Fakultet direkte indsendte til Direktionen². I Tilknytning til de ovenfor om-

¹) Jvfr. Acta 17, 18.

²) Koch benytter som Tekstgrundlag »et udkast [o: en Koncept]

talte Skrivelser af 9. og 24. Marts s. A. fremkom Fakultetet med en udførlig Fremstilling af hele Spørgsmaalet om Besættelsen af det ledige Professorat, idet man udtrykkeligt betonedede, at ved »Dr. Rudelbachs Begjering om at holde Forelæsninger som Privatdocent ... en Ansættelse af denne Lærde i Facultetet muligen kunde være paatænkt«. I den Anledning fremhævede man, at Fakultetet for Øjeblikket savnede en Repræsentant for en speciel Disciplin (den gammeltestamentlige), og at det vilde være et »væsentligt Tilbageskridt« at ansætte en Mand, der ikke som sit særlige Studium havde dyrket just denne. Endvidere gjorde man opmærksom paa, at med al Anerkendelse af »det Ønskelige i, at den christelig theologiske Videnskabelighed findes i dets [o: Fakultets] Midte repræsenteret i en Forskjellighed af aandelige Retninger«, det vilde være uheldigt ved Landets eneste Universitet at faa en Forkæmper for »en Retning, der stiller sig i et exclusivt og polemisk Forhold til den friere Udvikling i Kirke og Videnskab«. Som speciel Begrundelse for dette Synspunkt tilføjes — en lille Smule søgt maaske —, at man dog ikke i første Række frygtede en reaktionær Bevægelse, men en Reaktion herimod »i Retning af den modsatte Yderlighed« ved at give »de falske protestantiske Friheds- og Emancipations-Tendentser« Næring. Med tydelig polemisk Brod mod Rudelbach hed det tilsidst, at man bestemt maatte fraraade at ansætte en Repræsentant for de »Retninger, der kun ad Reactionens Vei ville føre tilbage, ikke blot til den gamle Tro, men til det gamle theologiske Skolesystem med alle dets forældede Formler og Bogstaver«. Betænkningen mundede derfor ud i et Forslag om enten at ansætte den konstituerede Lærer i Faget, Professor C. Hermansen, eller ved en Konkurrence at

skrevet af H. N. Clausen i det theologiske Fakultets Dekanatssager 1847 i Universitetsarkivet (anf. Sted S. 133). Originalen findes i Kultusministeriets Arkiv, Universitetssager 1851 Brevnr. 499, en officiel Kopi i det theologiske Fakultets Kopibog 1831—48 S. 505—8.

aabne Mulighed for »yngre videnskabelige Talenter« til at kvalificere sig.

Hvorledes skal nu dette Aktstykke nærmere forstaas? L. Koch citerer i Anledning af Fortolkningen af det først en Bemærkning i Erslews Forfatter-Lexicon (Supplement II, 864), der gaar tilbage til Rudelbach selv, og hvori det hedder, at det teologiske Fakultet »indgik med en Remonstration til Kongen for angivelig »afvigende Retning«, hvilket forhindrede hans Ansættelse som fast Lærer«. Hertil bemærker Koch, at det ikke var til Kongen, at Fakultetet indgik med Redegørelsen; dernæst siger han, at Udtrykket »afvigende Retning« »vel næppe kan forstås anderledes, end at Rudelbach skulde være beskyldt for at føre falsk lære«. Dette »lyder højst besynderligt« over for en Mand som Rudelbach, der især kæmpede for den gamle lutherske Dogmatik. Det er da efter Koch heller ikke rigtigt; »der er ikke tale om nogen »afvigende retning«. I denne Opfattelse følger Dr. Jørgen Larsen Koch temmelig nøje, om end i lidt mindre bestemte Udtryk¹.

Heroverfor maa dog gøres opmærksom paa, at det for det første er en Strid om Ord at drøfte, hvorvidt »Remonstrationen« var indgivet til Kongen eller ej. Den var vel ikke stilet til Christian VIII personlig, men den blev fremsendt til Den kongelige Direktion for Universitetet og de lærde Skoler; den vilde derfor, da det drejede sig om en Sag af denne Betydning, komme til Referat hos Kongen og tilsidst afføde en Afgørelse ved kongelig Resolution.

Dernæst maa det understreges, at Kochs Fortolkning af Rudelbachs Udtryk »afvigende Retning« som ensbetydende med »falsk lære« er en subjektiv, historisk ganske uholdbar Konstruktion. Som han selv gør opmærksom paa, vilde det være højst mærkeligt at beskyldte en Mand netop af

¹) Kh. Saml. 4. R. V, 129—30. Jørgen Larsen, anf. Skrift S. 319. Mindre bestemt udtaler Koch sig i sin *Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid 1848—1898*, 1898, S. 25. Jvfr. ogsaa L. Helveg, *Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen*, 2. Udg., II, 675.

Rudelbachs Farve for hæretiske Tilbøjeligheder, og det siges da heller ikke i Aktstykket selv. Gennemlæser man med Agtsomhed dette, vil man sikkert se, at Rudelbachs kortfattede Referat af det: at man tog Afstand fra ham paa Grund netop af »afvigende Retning«, er særdeles træffende. Der er ingen Hjemmel for Koch til at opfatte dette Udtryk, som vel ikke formelt, men fuldt ud efter sit reale Indhold findes i »Remonstrationen«, som lig det alvorligere, mere specielle: Vranglære. Man har netop haft til Hensigt at holde en Repræsentant for en uønsket teologisk *Retning* ude fra Fakultetet.

At H. N. Clausen i denne Henseende har været Hovedmanden, er mere end sandsynligt, naar man betænker, hvad der var foregaaet mellem ham og Rudelbach siden 1825, og det er ogsaa ham, der har ført »Remonstrationen« i Pennen¹. Han stod dog ikke alene, men har fundet fuld Tilslutning hos sine Kolleger i Fakultetet uanset Nuancer i teologisk Farve. For saa vidt har Rudelbach Ret i sin ovenfor anførte Ytring, at det spekulative og det (vulgær) rationalistiske Parti forenede sig mod ham.

Naar Fakultetet kunde optræde med en fast, fælles Front, skyldtes det aabenbart i høj Grad, at de to førende, men indbyrdes stærkt forskellige Mænd inden for det, Clausen og Martensen, i dette Stykke kunde staa sammen. Med ikke mindre Modvilje end Clausen betragtede nemlig

¹) Skønt Clausen ansaa Rudelbach for en »Calovius redivivus« (Optegnelser S. 311), synes de to Mænd siden at have nærmet sig noget til hinanden. 1856 stod de saaledes sammen ved at indgive et Forslag om Dannelsen af et kirkerepræsenterende Organ (Optegnelser S. 444). Da J. R. Stochholm i Evangelisk Ugeskrift 2. R. IX, 38 havde refereret en Ytring af Clausen i en Samtale 1854 med Rudelbach om deres Samstemmen i Spørgsmaalet om Religionsfrihed, protesterede Clausen mod Historiciteten af denne (sst. S. 80). Hverken Clausen eller Stochholm synes at være klare over, at den omstridte Ytring bygger paa en Meddelelse af Rudelbach selv (Zeitschrift XXIV, 425: »Du weisst, lieber Rudelbach, dass wir nur in *einem einzigen* Punkte (der Frage über Religionsfreiheit) mit einander übereinstimmen«).

ogsaa Martensen Rudelbachs hele Udvikling. Dette kommer tydeligt til Orde i et lidet kendt Brev fra Martensen til J. A. Dorner fra denne Tid (den 25. Maj 1847)¹, hvori det hedder:

Treffendes sagt J. Müller gegen die Hengstenbergische Reaction, die auch mir herzlich zuwider ist, wie das auch gilt vom Rudelbachischen Wesen. Ich habe mit Rudelbach mehrere Gespräche gehabt über die gegenwärtigen Angelegenheiten der Kirche und bin sehr entrüstet worden über seine symbolo-latriscche Verdammungsurtheile über Alles und Jedes, was nicht altlutherisch ist, namentlich über die Generalsynode², deren Werke er zu zerstören versprochen hat. Mit ihm werde ich mich nicht vertragen können. Er ist in diesem Sommer als Privatdocent aufgetreten, liest Einleitung in's neue Testament und die Pastoralbriefe, wird aber ohne Zweifel bald zu wichtigeren Sachen übergehen. Er bemüht sich sehr, eine Anstellung in der Facultät zu bekommen; bis jetzt ist es nicht gelungen. Sollte es gelingen, würde ich es keinesweges als ein Glück für die Universität ansehen, denn solche Einseitigkeiten können wohl in einem grossen wissenschaftlichen Gesammtleben ihren Nutzen haben, weil sie von so vielen Seiten neutralisirt werden, allein an einer Universität wie die unsrige taugen sie nicht. Nicht als ob ich befürchtete, er würde mit seiner Orthodoxie durchdringen; sondern ich befürchte eine Reaction in negativer Richtung, denn es ist offenbar, dass durch solches Buchstabenwesen der falschen Emancipation nur Vorschub geleistet wird und gar zu leicht ein jedes positiv-christliche Streben wenigstens für eine Zeit in Misscredit gebracht werden kann.

Sammenligner man »Remonstrationen« med dette Brev, er det let at se, hvor flere Enkeltudtryk i den førstnævnte har sin (personlige) Kilde³.

¹) Briefwechsel zwischen H. L. Martensen und J. A. Dorner 1839—1881, I, 1888, S. 194.

²) Den preussiske Generalsynode, der fra 2. Juni til 29. August 1846 havde været samlet i Berlin, havde raadslaaet om en Nyordning af Preussens kirkelige Forhold. En skarp Opposition fra Mindretallet, det Hengstenbergske Parti, hindrede Opnaaelsen af positive Resultater.

³) Ogsaa til Martensen traadte Rudelbach siden i et nærmere Forhold. Derom vidner en Række Breve fra Rudelbach til Martensen (i Ny

Fakultetets Remonstration gjorde foreløbigt intet Indtryk i Direktionen; den blev ganske stille lagt ad Acta¹. Imidlertid gik Rudelbach under betydelig Deltagelse videre med sine Forelæsninger². Da det nye Semester nærmede sig, agtede han at fortsætte sine Forelæsninger og ansøgte derfor (den 11. Oktober 1847) Direktionen om at maatte faa meddelt »for Fremtiden en almindelig Autorisation til at holde theologiske Forelæsninger«. Han henviste igen til sit Doktordiplom fra Erlangen og udtalte som sin Formening, at den deri udtalte Bedømmelse af hans Kvalifikation »turde sikkre ham Ret til at holde Forelæsninger ved ethvert evangelisk theologisk Facultæt i den lutherske Kirke«. Direktionen føjede sig beredvilligt efter hans Ønske og meddelte ham den 12. Oktober s. A. den ansøgte almindelige Bemyndigelse³.

Rudelbachs Bitterhed var dog voksende. Samme Dag han havde indsendt sin Ansøgning til Direktionen, skrev han til Guericke⁴: »aber ich selbst bin ja unausgesetzt ein Ziel der schändlichsten Calumnien, der gehässigsten, wenn

kgl. Saml., 4°, 3451) og et Par fra denne til Rudelbach (i Ny kgl. Saml., 4°, 2958, VI). Ved Rudelbachs Bortgang skrev Martensen den 6. Marts 1862 bl. a. følgende til sin nære Ven Domprovst L. Gude: »Jeg havde ønsket ham en blidere Livsaften; men hans Forhold til det Grundtvigske Parti, hvor den gamle Kjærlighed var slaaet om i Had, gjorde ham bitter og her i Danmark har han jo aldrig kunnet slaae an. Uagtet der hos ham var Meget, man i høi Grad maatte respectere, var der dog ikke blot i hans theologiske Retning, men i hans personlige Væsen et Noget, hvormed jeg i det mindste aldrig har kunnet sympathisere. Forøvrigt viser hans »christelige Biographie«, at der hos ham ikke blot var Lærdom, men ogsaa aandeligt Blik og et indre Troens Liv, og jeg undrer mig i Grunden over, at dette Værk ikke kunde fortsættes af Mangel paa Deeltagelse« (Ny kgl. Saml., 4°, 3450).

¹) Universitets- og Skoledirektionen, Referat- og Resolutionsprotokol 1 K Nr. 881.

²) Jvfr. S. 122. Der findes ikke bevaret Tilhørerlister fra dette Tidspunkt.

³) Universitets- og Skoledirektionens Kopibog QQ Nr. 2125—27 med tilhørende Akter.

⁴) Zeitschrift XXIV, 483.

auch stillen, Verfolgungen, so dass das Leben hier mir sehr bitter wird, und oft die Arme und der Muth zu sinken drohen!«

Saa længe Christian VIII levede, behøvede han dog ikke helt at opgive Haabet, men da Kongen døde den 20. Januar 1848, blev hans Stilling totalt forandret. Et Par Maaneder senere — den 17. April — skriver han følgende til Guericke¹:

Durch des Königs Christian VIII Tod ist meine Stellung an der Universität aufgehoben; es war reinweg eine ausnahmsweise und sie erlischt also mit dem Tode des Mandatarius. Meine Vorlesungen über Johannis Evangelium² schloss ich vor etwa 3 Wochen. Jetzt sind alle Studenten hier Freiwillige, zum Theil nach Schleswig gegangen. Ein Sommer-Semester wird kaum eröffnet werden. Unter diesen Umständen ist es mir ein Trost und eine Erquickung, in ein geistliches Amt einrücken zu können.

Nogle Maaneder hen paa Aaret (den 11. August) sammenfatter han sin Stilling i disse Ord³:

Indess hat sich meine Lage verändert. Winke darüber werden wahrscheinlich meine letzten Briefe enthalten haben. Die Thronveränderung gab meiner Wirksamkeit eine andere Richtung. Man wünschte meine Aushülfe bei der Universität nicht mehr; Clausen, der die letzte Revolution mitgemacht hatte, galt von nun an Alles; ein Wunsch von ihm an den Minister war genug⁴, mich zu entfernen. Man liess mich nicht nur gehen, sondern sagte mir rund heraus, auf Anstellung sei für mich nicht zu rechnen. Geistliche Aemter standen mir offen; ich hatte Civilansprüche darauf, weil die frühere Behörde mir 20 volle

¹) Zeitschrift XXIV, 487.

²) Foruden denne havde han i Vintersemesteret 1847 anmeldt en Forelæsning »Introductio in systema dogmaticæ ecclesiæ evangelico-Lutheranæ« (Lektionskataloget).

³) Zeitschrift XXIV, 491—2.

⁴) Det maa dog bemærkes, at Rudelbachs Skæbne, for saa vidt angik Universitetet, var afgjort allerede, før end Martsministeriet (22. Marts) tiltraadte (jvfr. nedenfor). — Den første parlamentariske Kultusminister var D. G. Monrad.

Amtsjahre zuerkannt hatte. Das erste Amt, um welches ich anhielt (in der Nähe Kopenhagens), bekam ich, und musste noch ein Wunder von Glück darin erkennen. Die national-fanatische Parthei, angeführt von Grundtvig, hatte sich nämlich gegen mich erhoben. Ein wüthender Prediger dieser Parthei denuncierte mich öffentlich als Landesverräther¹, weil ich die Leute deutsch machen wolle und überhaupt ein Deutscher sei. Nur mein moralischer Charakter, von Tausenden gekannt, konnte mich schützen. Einst sagten mir Freunde, ich sei keine Stunde im Hause sicher. Doch der Herr zeigte, dass alle Haare auf unserm Haupte gezählt sind. Keiner krümmte mir ein einziges. Auch alles Uebrige lege ich getrost in seine Hand. Ende dieses Monats ziehe ich, so Gott will, von Kopenhagen weg. Dies ändert aber schlechterdings Nichts in unsern oder in meinen Verhältnissen zu Deutschland überhaupt.

Væsentligt som berettet her, havde Forholdene udviklet sig i 1848. En Maanedes Tid efter Kongens Død var Spørgs-maalet om det ledige teologiske Professorats Besættelse blevet taget op igen. Direktionen greb tilbage til Fakultetets henlagte Indstilling af 8. April 1847 og nedlagde den 2. Marts 1848 Forestilling om, at Professor *C. Hermansen* maatte blive udnævnt til Professor extraordinarius i det teologiske Fakultet, hvilket den nye Konge approberede den 4. Marts². Forestillingen følger meget nøje Fakultetets Indstilling (foruden en Ansøgning fra *C. Hermansen*) og indeholder ikke meget af selvstændig Interesse. Bemærkes kan det dog, at Direktionen som en yderligere Grund til at indstille Hermansen fremhævede, at man ikke havde modtaget Ansøgning fra nogen anden Teolog, som Direktionen kunde bringe i Forslag. Den eneste maatte i saa Henseende være Dr. phil. et Lic. theol. *Fr. Beck*, der tidligere havde ønsket at komme i Betragtning, og som ogsaa ved sin Virksomhed som Privatdocent og Forfatter havde vist sine Kundskaber, men »dog derhos har lagt en saadan Retning i Anskuelser for Dagen, som synes at stille ham udenfor det theologiske Lærefag«. Derimod

¹) Jvfr. S. 132 f.

²) Universitets- og Skoledirektionens Forestillinger Nr. 3013.

strejfes end ikke med eet Ord Muligheden af, at en anden tidligere Privatdocent som Dr. Rudelbach kunde nævnes i denne Sammenhæng!

Det er i høj Grad forstaaeligt, at Rudelbach kunde føle sig skuffet. Foruden den ydre Modgang var det ham ogsaa bittert at tænke paa, at den Mand, der dog havde været hans Beskytter, Kong Christian VIII, ikke havde ejet den fornødne Energi til, medens Tid var, at virkeliggøre, hvad der dog var hans og Rudelbachs fælles Ønske¹.

En Maaned efter Hermansens Udnævnelse (den 6. April 1848) indgav Rudelbach Ansøgning om det store Embede St. Mikkel i Slagelse og Heininge og blev udnævnt hertil den 26. Juni². I sin Ansøgning havde Rudelbach foruden at gøre opmærksom paa sine formentlige Kvalifikationer givet en kort Fremstilling af sine Forhold i det sidste Par Aar. Det hedder her:

Hans Majestæt, høisalig Kong Christian VIII, der allerede fra sin Thronbestigelse af havde værdiget mine ringe Bestræbelser allernaadigst Opmærksomhed, behagede, i Løbet af Aarene 1842—1844 at modtage flere Prøver paa lærd Flid, jeg allerunderdanigst tilsendte Høistsamme, og opfordrede mig til en og anden theologisk Betænkning, som jeg affattede til Hans Majestæts Allerhøieste Tilfredshed.

Ved min Hjemkomst i December 1845 behagede Hans Majestæt allernaadigst, at betænke mig som disponibel med Vartpenge, og befalede mig 1847 at begynde theologiske Forelæsninger ved Universitetet. Denne Høikongelige Befaling efterkom jeg i skyldigst Underdanighed, i det jeg i Sommer-Semestret 1847 læste over den almindelige Indledning til det Nye Testamente og over Pauli Pastoral-

¹) Zeitschrift XXIV, 493. Her karakteriseres Christian VIII som en Mand, »der leider bei vielem guten Willen und klarer Einsicht immer nicht Energie genug besass, um, was er erkannt, durchzusetzen«.

²) Kultusministeriet, Kirkesager 1848 Y Nr. 815.

breve, ligesom i Vinter-Semestret 1847/48 over Johannis Evangelium. Ligeledes befalede Hans Majestæt mig 1846, at udarbejde en theologisk Betænkning over Gjendøberne og den Form, under hvilken Religionsfrihed maatte kunne bevilges dem; hvilken Betænkning er trykt i det Tydske Sprog i Magdeburg samme Aar¹.

Som naturligt var, blev Rudelbachs Ansøgning forelagt Biskop Mynster til Betænkning. Der havde været Tider i den store Kirkekamps Dage, da Mynster havde set med stor Bitterhed paa Rudelbach, og da han skrev de haarde Ord, at dennes Adfærd viste, »til hvilken vanhellig Leeg det Hellige danner sig i en ved mange onde Lidenskaber udbrændt Hierne«². Heller ikke havde han følt sig vel til Mode ved Rudelbachs Tilbagekomst fra Glaucha; han ytrede i den Anledning: »alle her skielve for ham, hvad enten han skulde blive Biskop eller Professor!«³. Det er da ikke uden Interesse at lære Mynsters (egenhændige) Paategning at kende. Den har følgende Ordlyd:

Ansøgeren har ved sin sieldne Erudition vundet en Celebritet, som gjør min Anbefaling i denne Henseende overflødig. Baade som Skribent og som Prædicant holder han sig strengt til vor Kirkes Lære, og prædiker med Kraft og Frihed⁴. I sin forrige Embedsstilling har han havt riig Anledning til Øvelse i alle geistlige Forretninger. Da Tidsomstændighederne have foranlediget ham til at opgive sin Embedsstilling i Tydskland, og han nu med Familie er i

¹) A. G. Rudelbach, Theologisches Gutachten über die Frage betreffend das Verhältniss der Baptisten zur Kirche und zum Staate und die denselben zu gewährende Religionsfreiheit, Magdeburg 1846. — Om Betydningen af denne Betænkning se Kh. Saml. 3. R. V, 438 f.; 4. R. V, 442 ff.

²) Kh. Saml. 4. R. IV, 699, jvfr. sst. S. 490, 493, 708, 716.

³) Udvalg af Breve fra Mænd og Qvinder til P. Hjort II, 61.

⁴) Om Mynsters Dom over Rudelbach som Prædikant 1849 se J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835—53, udg. af Bjørn Kornerup, II, 124.

meget trykket oekonomisk Forfatning, samt da han maa ansees som aldeles kvalificeret til Ansættelse i Fædrelandet, tillader jeg mig paa det Bedste at anbefale ham til Deres Majestæts Naade.

allerunderdanigst

Mynster.

Mynsters Paategning maa sikkert karakteriseres som korrekt i enhver Henseende, om end den maaske er uden synderlig Varme. Paa sin Side omfattede Rudelbach i sine senere Aar Mynster med større og større Sympati¹. Det er saaledes betegnende, at han efter eget Ønske — blandt flere andre — kom til at føre Ordet ved Mynsters Kiste 1854², og et af hans sidste Arbejder var en større Afhandling »Dr. Jakob Peter Mynster. Ein literarhistorisches Lebensbild«³.

Naar Rudelbach i det ovenfor citerede Brev nævner, at han nu ogsaa blev stærkt angrebet fra det »nationalfantastiske«, grundtvigske Parti, sigter han til en speciel heftig Strid, der gik for sig, just medens han søgte Præstekald. Den 20. April 1848 indeholdt »Fædrelandet« (Nr. 107) et usædvanligt skarpt Angreb paa Rudelbach fra Præsten Frederik (Frits) Boisen i Skørpinge, siden i Stege. Med Udgangspunkt i en Udtalelse af Rudelbach i »Dansk Kirke-tidende« om den hidtilværende danske Teologis gennem-

¹) Det maa derfor anses for tvivlsomt, om Rudelbach virkelig har ment, at Mynster bar Hovedskylden for, at han blev holdt ude fra Universitetet (H. Schwanenflügel, Jakob Peter Mynster II, 244—5), lige som det ogsaa efter det ovenfor fremstillede vilde have været historisk urigtigt.

²) Ved Biskop Jakob Peter Mynsters Jordefærd den 7. Februar 1854 S. 25—9. Jvfr. Biskop Otto Laubs Levnet ved F. L. Mynster, I, 256—7, Udtalelsen om »Rudelbachs Hilsen fra den ubehøvlede Del af Kristenheden«.

³) Zeitschrift XXIII, 51—83.

gaaende Afhængighed af den tyske¹ kastede Boisen sig over Rudelbach, sidestillede ham med den holstenske Oprører Theodor Olshausen og endte med at sige: »Forræderen Olshausen har tirret den slumrende Løve, det skal hævnnes; Rudelbach har forhaanet den opvaagnende Løve, det skal ikke taales«. Rudelbach kom snart efter med en alvorlig Tilbagevisning af Boisens »smædefulde Angreb og lave Insinuationer«. Han hævdede sit danske Sindelag og pegede paa sin Indsats for at udbrede Kendskab til dansk Aandsliv i Tyskland, men fastholdt iøvrigt i alt væsentligt sin fremsatte Opfattelse af Forholdet mellem dansk og tysk Teologi². Herpaa svarede Boisen igen i »Dansk Kirketidende« i en giftig Tone med en Artikel, der var fyldt af Haan³. Enkelte rykkede dog ogsaa Rudelbach til Undsætning, saaledes den bekendte Skolelærer Rasmus Sørensen, der med stor Kraft dadlede Boisen for »denne sin mageløs ubeføiede og af topmaalt Galenskab nationalfanatiserede Erklæring«⁴. Men selv Grundtvig protesterede⁵ nu mod den »saakaldte« »Danske Kirketidende«, der tillod »den tyske Doctor« at skrive deri!

I Slagelse faldt Rudelbach til Ro. Han havde fundet en Virkeplads, paa hvilken han paa sin Vis kunde tjene Kirken og tillige have Otium til litterære Arbejder. »Ich

¹) Den paaankede Udtalelse af Rudelbach findes i Dansk Kirketidende III, 1847—8, S. 476 om den tyske Teologi, »der dog endnu, til den Dag i Dag, er, paa faae hæderlige Undtagelser nær, den Danskes Levebrød«.

²) Fædrelandet 1848 Nr. 110. Ogsaa her citerer Rudelbach — paa Latin — Erlanger-Universitetets hædrende Dom over sin Virksomhed, jvfr. ovenfor S. 116.

³) Dansk Kirketidende III, 1847—8, S. 567—68. Forf. maner til Kamp mod Rudelbach som Repræsentant for »det tyske Uhyre«.

⁴) Kjøbenhavnsposten 1848 Nr. 97. Jvfr. et andet, længere Forsvar for Rudelbach sst. Nr. 114 af »Academicus«. Ogsaa andre blev oprørt over »Skjørpinge Boisens hæslige Stykke mod Rudelbach« (Biskop Otto Laubs Levnet ved F. L. Mynster I, 185).

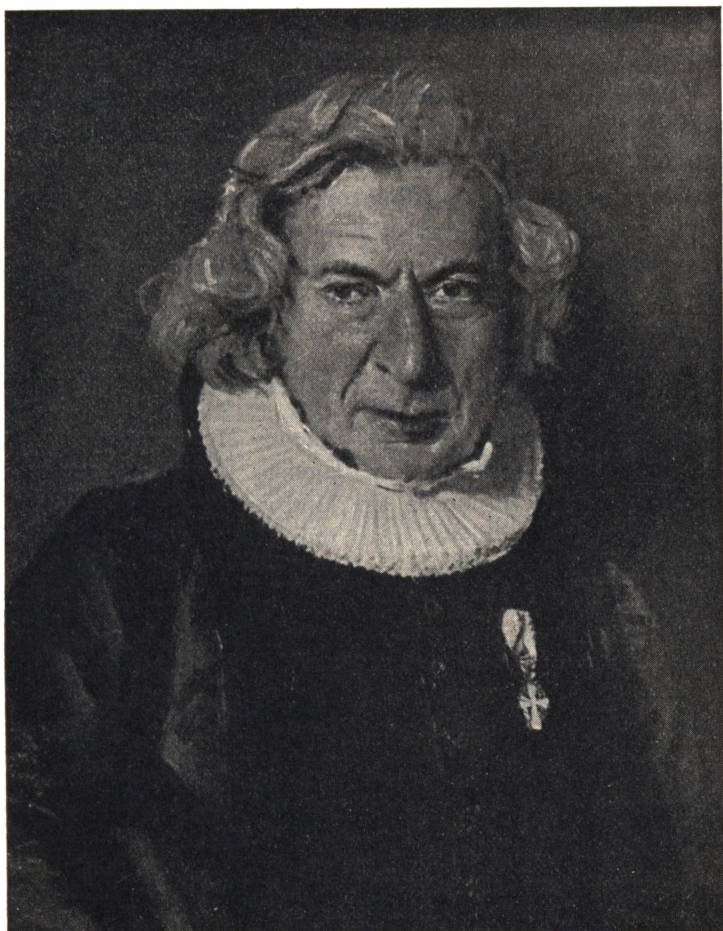
⁵) Danskeren I, 124 f.

sitze hier wie ein Haidevogel auf einem grünen Zweig«, siger han, og følger lidt efter til: »uebrigens bin ich hier geborgen vor den plumpen und feinen Angriffen des tödtlichen Neides, der sich überall an meine Universitäts-Wirksamkeit anhing, obgleich ich das beste collegialische Verhältniss suchte«¹.

Skæbnens Ironi vilde det, at den Mand, der var blevet foretrukket for Rudelbach, udviklede sig til at blive en Repræsentant netop for den stift ortodokse, Hengstenbergske Retning, som Clausen og Martensen for alt i Verden vilde undgaa i Rudelbachs Person. Rudelbach gik ud af Kampen 1847—48 som en skuffet og noget bitter, men ingenlunde knækket Mand². Lige til hans Død udgik der uafbrudt, Aar efter Aar, det ene grundlærde Arbejde efter det andet fra hans Haand. Som Præst i Slagelse forstod han næppe — trods al Redebonhed — at træde i et nær-

¹) Zeitschrift XXIV, 493. Jvfr. en Ytring i et Brev af 2. Februar 1849 fra Rudelbach til C. H. A. Kalkar: »Deres gamle Ven sidder nu her i sit recessus, Asyl — ja et sandt roligt Tilflugtssted — langt borte fra det bevægede Liv eller i det mindste dets første friske Svingninger, og jeg er ret inderlig glad derved. Embedet, som jeg nu er kommet temmelig godt ind i, optager jo en Deel Tid; men nogen bliver altid tilbage for virkelig kirkelige Forretninger og Meditation. Det gamle: Dies diem trudit har, naar man fylder det med Naadens Arbeide paa os og i os, en stor og hellig Betydning«. (Ny kgl. Saml., 4°, 2426 Nr. 592). Det latinske Udtryk gaar tilbage til Horats (Oder 2, 18, 15).

²) Heller ikke ved Universitetet i Kristiania, hvor efter Præsten W. Wexels' Ord mange 1846 ønskede at faa Rudelbach ansat, lykkedes det ham at finde Ansættelse (Ludvig Schrøder, Ludvig Helveg S. 55). I den S. 115 citerede Memorial siger Rudelbach, at han af Hensyn til Ansættelse i København havde afvist alle andre Tilbud, »wovon namentlich ein sehr dringendes nach der Universität Norwegens neulich mich hinrief«. Ved Martensens Afgang 1854 skal Studenterne i en Adresse have udtalt sig for Rudelbachs Ansættelse (Kirkelig Kalender for Norge II, 1876, S. 111—12). Selv meldte han sig dog ikke som Ansøger (Kultusministeriets Forestillinger 1854 Nr. 3580). Derimod havde han ved en privat Anbefalingskrivelse af 9. Januar 1852 til Kultusminister P. G. Bang søgt at udvirke Ludvig Helvegs Ansættelse (Kultusministeriet, Universitetssager 1854 Nr. 614—17).

A. G. Rudelbach.

mere Forhold til sin Menighed¹. Den stod uforstaaende over for en Type som Rudelbachs, og han var paa sin Side ikke fri for at betragte den smaaborgerlige, bornerte Provinsbys Indbyggere med Foragt, i hvert Tilfælde med Ringeagt².

Af den yngre Rudelbach har *Martensen* givet en malende Skildring. Rudelbach havde i sin Tid imponeret den unge Student ved sit karakterfulde Udvortes, ved sin uhyre Lærdom og sit uhyre Bibliotek. »Staaende midt i dette store Bibliothek ligeoverfor ham selv havde jeg en Fornemmelse af, at nu var jeg begyndt at indkomme i Theologiens Land«³. Ikke mindre livfuldt er dog det Billede, *Sophus Schandorph* har tegnet af ham i hans ældre Aar, af »den lille, gamle, skjævt krumbøjede Mand, med den hvide Haarmanke og mildest talt skjødesløse Paaklædning«, der dannede en saa paafaldende Modsætning til det materialistiske Borgerskab i Slagelse. Men ogsaa nu formaaede han at imponere sin Modpart ved sin Lærdom som teologisk Polyhistor, naar han paa staaende Fod var i Stand til fra Bladet at oversætte og fortolke Spinozas *Ethica*, alt medens han dog tilføjede en Advarsel om ikke af denne at lade sig gøre til »Hæretiker«⁴.

Naar Rudelbachs tunge og lærde Skrifter forlængst er traadt i Baggrunden og kun granskes af de meget faa, vil Erindringen om den mærkelige Mand — en sjælden

¹) 1849 forlød det dog, at Rudelbach skulde have »vidst at drage Menigheden stærkt til den før tomme Slagelse Kirke, og at han holdt en Mesterprædiken 11. Trinitatis Søndag« (Biskop Otto Laubs Levnet ved F. L. Mynster I, 214).

²) Sophus Schandorph, *Oplevelser*, 1889, S. 151. H. Schwanenflügel, *Ingemanns Liv og Digtning*, 1886, S. 40—1. J. R. Stochholm i *Kirkelig Kalender for Norge*, II, 1876, S. 112.

³) H. L. Martensen, *Af mit Levnet* I, 27—30. Fr. Hammerich (Et Levnetsløb I, 187) har pudsigt skildret, hvorledes Rudelbach i den Grad imponerede Martensen, at denne slavisk efterlignede sit Forbillede endog i ydre Ting. Jvfr. iøvrigt J. Oskar Andersen i *Kh. Saml.* 6. R. I, 160 ff., 225.

⁴) Sophus Schandorph, *Oplevelser*, 1889, S. 150—2.

Type paa vore Breddegrader — holdes levende gennem Martensens og Schandorphs løst henkastede Rids. Væsentlige Karakteristika i hans aandelige og personlige Fysiognomi er her gengivet med samme Troskab, som hans groft skaarne, magtfulde Ansigtstræk er fastholdt i C. A. Jensens mesterlige Portræt af ham¹.

4.

Universitets-Jubilæet i Göttingen 1837.

Ikke mange Aar efter at Georgia Augusta-Universitetet i Göttingen var blevet stiftet 1734, blev det klart, at den nordeuropæiske Lærdomsverden her havde faaet en Fornyelseskilde af virkelig Værdi. Længe varede det da heller ikke, før Tidens studielystne Ungdom strømmede til det nye Universitet i store Skarer. Ogsaa fra Danmark søgte unge til Göttingen, og den Indflydelse, der udgik fra dette Arnested for humanistiske Studier, blev baade direkte og indirekte af uberegnelig Betydning for dansk Aandsliv. Frem for alt var det de store Stjerner, Filologen C. G. Heyne og Teologen J. D. Michaëlis, der øvede den store Tiltrækningskraft paa de unge. At behandle Indflydelsen i Danmark fra den göttingske Nyhumanisme vilde være et frugtbart Emne for en Monografi².

Særlig i den sidste Trediedel af det 18. Aarhundrede blev Forbindelsen mellem Göttingen og Danmark levende. Blandt de mange, der samledes om de berømte Lærere, kan det her være tilstrækkeligt at nævne Mænd som Andreas Christian Hviid og Frederik Sneedorff. Ogsaa fra det 19. Aarhundredes Begyndelse kan der anføres en lang Række Danske, som har studeret i Göttingen. Det var

¹) Malet 1858. I Statens Museum for Kunst. Jvfr. Sigurd Schultz C. A. Jensen I, 414—16.

²) Jvfr. Götz von Selle, Die Georg-August-Universität zu Göttingen, 1937. Die Matrikel der Georg-August-Universität zu Göttingen, herausgegeben von Götz von Selle, 1937, begge anmeldt i Historisk Tidsskrift 10. R. IV, 476; V, 599—600.

derfor ikke mærkeligt, at ogsaa H. N. Clausen, da han 1818 drog ud paa sin lange Udenlandsrejse, fandt det formaalstjenligt at tilbringe nogen Tid ved Georgia Augusta. Han opholdt sig her fra den 10. August til den 30. September 1818, men disse faa Uger bragte ham en alvorlig Skuffelse. Universitetet befandt sig den Gang i en Stilstandsperiode, Tonen blandt de Studerende var raa og burschikos, og adskillige af selv de fra tidligere Tid berømte Professorer virkede nu blot som forstenede Fortidslevninger¹. Sit Hovedindtryk har Clausen formuleret i disse Ord i et samtidigt Privatbrev, at han mødte »en frapperende Blanding af litterair Hovmod, smaalig Forfængelighed og ceremoniel Hof-Stivhed«. Clausen rejste derfor ogsaa snart videre til mere frugtbare Egne².

Senere hævdede Universitetet sig igen og befandt sig i en bedre Tilstand 1837, da man beredte sig til at fejre det første Hundredeaarsjubilæum for dets Indvielse. Ogsaa til Københavns Universitet udgik nu (i August 1837) en Indbydelse fra det akademiske Senat i Göttingen til at lade sig repræsentere ved de forestaaende Festligheder. Gennem Den kgl. Direktion for Universitetet og de lærde Skoler erhvervedes en kongelig Resolution (af 24. August), der bifaldt Konsistoriums Indstilling om, at i hvert Tilfælde Universitetets Rektor skulde udsendes som dets Deputerede ved denne Lejlighed³.

Rector magnificus var den Gang H. N. Clausen, og i Begyndelsen af September begav han sig med Glæde af Sted. Desværre kom han dog ikke personlig til at overbringe Universitetets Lykønskning, da Budskabet om, at hans Fader, den gamle Stiftsprovst, var blevet ramt af

¹) H. N. Clausen, Optegnelser S. 61—7. Jvfr. Jørgen Larsen S. 81—2.

²) Personalhistorisk Tidsskrift 10. R. III, 117. Jvfr. Rejsebrev fra H. N. Clausen S. 7.

³) Universitets- og Skoledirektionens Arkiv, Forestillinger Nr. 1787.
— Acta consistorii XXVII, Nr. 170, 193.

et Slagtilfælde umiddelbart før Festen, kaldte ham tilbage til Hjemmet¹.

Derimod overleverede han naturligvis Konsistoriums skrevne Henvendelse til Göttinger-Universitetet. Den er maaske konciperet af Clausen selv, i hvert Tilfælde billigt af ham, og giver paa en smuk Maade Udtryk for Forstaaelse for, hvor værdifuld Forbindelsen mellem Danmark og Göttingen havde været. Adressen² havde følgende Ordlyd:

UNIVERSITATIS REGIAE HAUNIENSIS
RECTOR ET PROFESSORES
CLARISSIMAE UNIVERSITATIS GEORGIAE AUGUSTAE PRORECTORI ET PROFESSORIBUS

Salutem dicunt.

Si qui, viri clarissimi, præter ceteros æstimare posse debent, quibus animis vos hoc tempore memoriam conditæ ante hos centum annos academix vestræ et felicissime per omne hoc annorum spatium conservatæ repetatis, ii nos profecto sumus, qui ipsi superiore anno tertia festa sæcularia nostræ academix egimus. Itaque facile credetis, et pergratas nobis fuisse litteras vestras, quibus certiores facti sumus, quos dies publicæ lætitix et gratulationi constituissetis, et hortationi vestræ, qua nos ad votorum societatem vocastis, studiosissime nostram voluntatem respondisse.

Ac si hanc vel præcipue in partem lætitix vestræ veniendi causam non haberemus, tamen promptissime eam secuti essemus, quæ nobis cum ceteris communis est, quæ-

¹) H. N. Clausen, Optegnelser S. 209—10.

²) Meddelt efter Koncepten i Konsistoriums Arkiv, Circularia H. N. Clausen 1837, Nr. 170. I den ikke konsekvente Brug af æ og æ følges Forlægget. — Sagen findes i største Korthed omtalt i H. P. Selmer, Kjøbenhavns Universitets Aarbog 1837—45 S. 140—1. Jvfr. Die Sæcular-Feier der Georgia Augusta im September 1837, Göttingen 1838, S. 31—2.

que vobis plurimos undique lætitiæ et votorum socios ad-
junget. Quis est enim, cui litteræ curæ sunt, cui sit obscu-
rum, quantum eæ academiæ Georgiæ Augustæ debeant,
quantamque ea et quam justam gloriam consecuta sit?
quæ ut primum nata est, celeriter et moderatorum pru-
dentia et hominum in omni litterarum genere excellen-
tium docendi studiis sic adolevit, ut intra paucos annos
multas et laudatas academias obscuraret suo splendore,
postea autem eum locum, et doctorum fama et meritis et
discentium multitudine, tum vero maxime severa quadam
et erudita et moderata studiorum ratione sic tuita est, ut
cum paucis de principatu certaret. Itaque egregium hoc
et honorificum majorum virtute vobis, ab eorum laude non
degenerantibus contingit, ut sæcularia hæc festa simul et
juvenilis, ut ita dicamus, ætatis testimonium habeant;
paucæ enim sunt academiæ, quæ non vestram annis vin-
cant, et earum rerum gestarum memoriam adferant, quæ
vel longius ætatis spatium plene et splendide exornare pos-
sint. Nec in hac causa testes esse Dani dubitamus, qui cum
semper litteras Germanicas propter populorum propinquam
cognitionem amavimus et coluimus, tum vestram acade-
miam, ex quo primum condita est, quanto in honore habu-
erimus, vel ex numero eorum, qui a nobis istuc profecti
sunt litterarum causa, intelligi potest, quorum multi postea
ipsi laudem in litteris et docendo et scribendo meruerunt.
Itaque ne nunc quidem in nostro collegio desunt, multoque
plures in hoc regno vivunt, qui transactos apud vos annos
mensesve decursa que istic studiorum curricula gratissimis
animis recordentur. Iustas igitur ob causas et favemus splen-
dori academiæ vestræ et primum sæculum ei feliciter per-
actum esse lætatur et pro ejus incolumitate et laude in
futurum tempus vota vobiscum conjungimus, optima quæ-
que sperantes, nec discrepant a nostro sensu cives nostri,
quibus, ut cupivistis, quæ apud vos agerentur indicavimus,
programmaque vestrum proposuimus.

Atque hæc vos non solo litterarum testimonio cognoscere

voluimus, sed qui præsens voluntatis et gratulationis nostræ interpres sit, ad vos mittitur, qui academïæ nostræ hoc anno Rector est, HENRICUS NICOLAUS CLAUSEN, Theologiæ Doctor et Professor Primarius, REGIS nostri Augustissimi auctoritate cum nostrorum animorum sensibus conspirante, ad quem, cum de hac re per eos, qui res academicas apud nos curant, relatum esset, ut est artium bonarum fautor et patronus, clementissime consensit fierique jussit.

Faxit Deus Optimus Maximus, ut salva et incolumis Academia vestra floreat, uberrimaque commoda litteris, artibus, humanis rebus adferat. Vos vero, viri clarissimi, nobis eam conservate voluntatem, quam vestra epistola ostenditis, et sic vobis persuadete, nihil nos unquam prætermissoiros esse, quod ad mutuam benevolentiam et officia pertineat.

Valete!

Dabamus Hauniæ d. XXX Augusti an. MDCCCXXXVII.

5.

H. N. Clausens anden Romerrejse 1845—46.

I Modsætning til, hvad der gælder om Clausens store Studierejse 1818—20, er man kun sparsomt underrettet om hans anden Udenlandsrejse 1845—46. Clausen ofrer den blot en Side i sine Memoirer¹, idet han især dvæler ved den Betydning, han tillagde sit Ophold i Rom fra September 1845 til April 1846. Han omtaler sin efter de lokale Omstændigheder vel afpassede Læsning, og han fremhæver navnlig, hvor skønt det var »med den tilvoxende Søn at læse Livius og Virgil ved den romerske Lampe«. Ogsaa Sønnen, den senere Biskop, Dr. phil. *Johannes Clausen* i Aarhus, har siden i sit Doctorvita skildret, hvor vækkende dette Romerophold havde været².

¹) H. N. Clausen, Optegnelser S. 300.

²) Qua ex peregrinatione fructus non exiguos percepi; poesi et historia Romana in ipsa urbe septicolli, ipso patre mihi carissimo duce, intime

Dr. Larsen¹ følger her i alt væsentligt H. N. Clausens »Optegnelser«, men kan dog til yderligere Belysning af Rejsen anføre nogle Citater af et Brev fra Clausen til Præsten, Lic. theol. *Johannes Kolthoff*, der som gift med en Datter af hans Søster hørte til hans Familiekreds. Derimod kender han ikke et andet samtidigt Brev fra Clausen til hans Kollega i det teologiske Fakultet, Professor *C. T. Engelstoft*. Da baade det første Brev er interessant i sin Helhed, og det andet ogsaa fortjener at kendes, skal de meddeles her in extenso².

Som Indledning kan bemærkes, at Clausen i April 1845 havde ansøgt om Tilladelse til at være borte fra sit Embede i et længere Tidsrum, idet han efter 24 Aars uafbrudte Embedsgerning ønskede at foretage en større Rejse, der dog ikke skulde være »en Forfriskningsrejse, men ogsaa give Udbytte for hans fremtidige Virken i Videnskabens og Kirkens Tjeneste«. Universitetsdirektionen understøttede med stor Beredvillighed hans Ønske, og ved kgl. Resolution af 25. April 1845 meddeltes den ansøgte Tilladelse ham, hvilken yderligere udvidedes ved en ny kgl. Resolution næste Aar (den 3. April 1846)³.

a.

Rom, 6. Marts 1846.

[Kjære] Kolthoff!

Allerede for længe siden burde jeg have sendt Dem, kjære Kolthoff! uden Omveie min Tak for det velkomne Brev, der saa venligt bragte os Alle en Hilsen fra Dem og Deres, og delectatus sum, neque minus sensus mysticus et symbolicus, qui sub magnifico rituum sacrorum apparatu latet, mentem juvenilem excitavit (Københavns Universitets Indbydelsesskrift til Aarsfesten Novbr. 1861 S. 44).

¹) Jørgen Larsen, anf. Skrift S. 309—10.

²) Det førstnævnte Brev findes i Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml., Fol., 1999); det andet i C. T. Engelstofts Privatarkiv i Rigsarkivet.

³) Universitets- og Skoledirektionens Forestillinger Nr. 2632, 2758. Clausens første Ansøgning ses ikke bevaret og kendes derfor blot gennem Direktionens Referat.

bragte mig Efterretning om saamange forskjellige Forhold, der for en Stund ere traadte mig længere ud af Syne, men ligefuldt ere i mangelen Time Gjenstand for min Tanke og Interesse. Men De veed af Erfaring, hvor travlt Man kan have paa Reise, og hvormange Fristelser der just her gjøre sig gjældende hos den af Natur seendragtige Brevskriver. Nærmest har jeg bestandig ventet paa en Regndag; men den nordiske Beregning slaaer her — i det Mindste denne Vinter — feil, og fra Uge til Uge vaagner vi hver Morgen til straalende Solskin, der nu lokker stærkere end nogensinde, da Foraarets Kræfter begynde at røre sig, og de afbladede Træer — rigtignok den mindste Deel — grønnes fra Dag til Dag, for at kunne staae nogenlunde anstændigt i Selskab med de stærkere og completere Brødre. Nu har Bissens Afreise — han drager tilbage efter Fuldendelse af et overmaade smukt Arbeide: en Hyllus, som søger til Kilden med sin Vandkrukke¹ — givet det fornødne Stød, og bragt Pennen i min Haand.

Hvor fuldt og rigt et Liv, der her omgiver os, hvor lykkeligt Alt forener sig — Hølbred, Veirlig, selskabelige Forhold — for at fuldstændiggjøre os Nydelsens Tid til alle Sider, og hvorledes vi stræbe efter at gjøre os denne Nydelse ret varig, levende og bevidst, — det veed De allerede andetstedsfra. Ogsaa glæder jeg mig mere og mere ved den Bestemmelse, at have sammensparet den størstmulige Tid til Opholdet i Rom. Det er først ved et saadant længere Ophold, at den utrolige Mangfoldighed i Interesser, der her sættes i Bevægelse, virker oplivende og afvexlende, — i andet Fald maa den overvælde og nedstemme —; men, naar man saaledes een Dag kan lade Kirken indvirke paa sig i sin hele Pomp og storartede Glands, en anden Dag kan restaurere de mægtige Ruiner og gennem dem den fjerntliggende Fortid, en tredie Dag kan hengive sig til Nydelsen . . .² Museer, en fjerde kan svælge i de herlige Villaer under Oranger og Cypresser, og en femte strøife om i den forunderligt tiltrækkende Campagne, og naar man dertil kan have nogen Tid tilovers til hjemlig Ro og til Sysler, som just høre Tiden og Stedet til: saa er her tilvisse Omridset af et Liv, som fortjener sit Navn.

Medens jeg har fundet det naturligt, her meest at nytte

¹) Hermann Wilhelm Bissens Hylas (ikke Hyllus)-Statue blev afsluttet i Rom den 27. Februar 1846. Senest den 28. Marts s. A. var Bissen tilbage i København (Haavard Rostrup, Billedhuggeren H. W. Bissen 1798—1868 I, 250 ff.; II, 48).

²) Nogle Ord mangler her, da Papiret er afslidt.

Dagene til ret at orientere mig i de historiske Forhold af saa forskjellig Art, der her fra alle Sider træde En levende og beskuelige imøde, har naturligviis det kirkelige Liv i sin nuværende Skikkelse ikke beskjeftiget mig mindst. I det Hele kan jeg sige, at jeg har gjenfundet Billedet af Katholicismen, dens mørke og dens lyse Side, omtrent saaledes som jeg bevarede det fra forhen modtagne Indtryk. Paa den ene Side troer jeg, at Usandheden og Tomheden, nærmest i den hele Cultus, traadte endnu stærkere frem for mig, end forrige Gang, og det var dette Indtryk, der en Tid næsten var eneherkende, i det Mindste aldeles overveiende. Jeg maatte forundre mig over den Dristighed, hvormed Man vedbliver at ignorere den Stemning, der dog nødvendigviis maa være almindelig hos det store Antal af mere oplyste Katholiker, vedbliver f. Ex. at holde en aarlig Fest og Lovtale i Anledning af en Aabenbarelse af Madonna i en af Roms Kirker for faa Aar siden, der bragte en Jøde til at blive Katholik og Munk¹, eller at drage Folk sammen til Tilbedelse af et Madonnabillede i Augustinerkirken, som vedbliver at gjøre Undercurer², og tillige at berige Kirke og Kloster ved Gaver, der strømme sammen i saadan Masse, at alle Kirkens Vægge og Piller ere opfyldte med Sølvhjerter, gyldne Smykker og Klenodier af ægte og uægte Stene; — og ikke mindre maatte jeg forundre mig over den Ligegyldighed, hvormed Man forsummer en Brug af de rige Midler, der staae til Raadighed, som endnu maatte kunne virke tiltrækkende paa Mange ved den æsthetiske Magt. Dette æsthetiske Element har jeg i mange Kirker her fundet saa forsømt, den hele Messeritus saa skjødesløst behandlet, og navnlig Musiken saa skammeligt frivoliseret, at jeg med Forundring har maattet spørge mig selv, om den ikke i Grunden maatte kaldes endnu mere tør og fattig end vor protest. Cultus; og naar dette Fortrin maatte synes opgivet, kunde jeg neppe troe, at Katholicismen vilde kunne holde Stand imod en stigende Trang til Selvstændighed i det aandelige Liv. Senere kan jeg dog ikke nægte, at Dommen over det Nærværende og Udsigten i det Tilkommende stiller sig endel anderledes for mig. Det har været slaaende for mig i den faste

¹) Denne Fest holdes den 20. Januar i Kirken S. Andrea delle Fratte. Den 1842 omvendte Jøde hed Alfons de Ratisbonne; han stiftede siden Ordenen Notre Dame de Sion til at arbejde for Omvendelse af jødiske Kvinder (Fr. Nielsen, Romerkirken i det nittende Hundredaar, 2. Udg., II, 87 f.).

²) Den berømte Marmorstatue »Madonna del parto« af Jacopo Sansovino i Kirken Sant' Agostino.

Overbeviisning om det Uholdbare i det katholske Kirkesystem at høre, med hvilken Fortrøstning nogle katholske Geistlige, med hvilke jeg leilighedsviis er kommen i Berøring, see dette Systems Seir og Protestantismens Undergang imøde, især paa-beraabende sig den protestantiske Udparcellering i utallige Partier og den saakaldte Kirkes Underkuelse af den verdslige Magt. »Siamo forte noi« — sagde en ivrig og lærd Jesuit, — og jeg vilde ønske, at vi, som ere saa tilbøielige til at fortrøste os til den abstracte Sandhedsmagt, og i Tillid til den lade haant om Midlerne til at styrke denne Magt, kjendte noget mere til den Styrke, som enhver Katholik, der har noget Indblik i Kirkens Organisation, er sig bevidst. Upaatvivleligt er det især Jesuiterne, der gjøre den katholske Kirke saa stærk og saa farlig¹. De øvrige Ordener synes at have udspillet deres Rolle; men Jesuiterne ere i den største Virksomhed, og udøve den største Indflydelse. Det hele katholske Universitets-Cursus er henlagt fra la Sapienza til Collegium romanum, hvor alle Professorer ere Jesuiter; Propagandaen er ligeledes underlagt Jesuiterne; og, hvad der især har været mig paafaldende, medens de fleste andre Kirker dels forsømme Prædiken, og dels ikke kunne drage Tilhørere til sig, prædiktes der i Jesuiterkirken hver Søndag og Fredag Aaret om, og den store Kirke er altid overfyldt. Jeg har stadig været i Tilhørernes Antal — det protestantiske Capel, maa jeg tilstaae, har havt lidet Tiltrækkende for mig —, og jeg har her hørt en Veltalenhed, som vi rigtignok vilde kalde theatralsk, men som har været saa glimrende gennemført og med saa elektriserende Virkning, at jeg begriber, hvorledes det kan være et Folkeønske, at faae Jesuiterne til Land og Stad, hvor de ikke endnu findes. Naar Talent og Virksomhed forener sig med alt det Andet, Katholikerne have forud: med den kirkelige Samfunds-Aand, det organiserede Samfundsliv, de storstilede, rigtudyrede kirkelige Anstalter af enhver Art, de rige Midler til at knytte Folket til Kirkerne og benytte enhver Leilighed til at udvide Kirkens Grændser, — saa turde vel en Krisis forestaae, imod hvilken vi kun altfor lidt tænke paa at ruste os paa den rette Maade. England bliver her, mærker man, allerede betragtet som et

¹) Om den stærke Fremgang for Ultramontanismen under Pave Gregor XVI (1831—46) og den Rolle, Jesuiterne spillede herved, se Josef Schmidlin, *Papstgeschichte der neuesten Zeit* I, 2. Aufl. 1933, S. 511 ff., 675 f. — Hans Efterfølger, den i Begyndelsen mere liberale, Pius IX valgte først til Pave den 16. Juni 1846 (efter Clausens Bortrejse).

tilbagevundet Land¹, og vistnok var det især denne Affection, der ved Epiphaniefesten i Propagandaen, hvor der blev declameert og sunget i halvhundrede forskellige Sprog, forskaffede den engelske Alumnus en Applaus, der overdøvede enhver anden. Gjerne gad jeg vide, om der hjemme tages nogen Notice af Bevægelserne i Tydskland til at hjælpe paa den protest. Kirkes Fornedrelse; Bunsens Bog² har jeg her faaet læst; maaskee kan den preussiske Konge blive den værste Modstander af vort kirkelige Cancelli-Regimente.

Engelstoft har meldt mig Standpunktet for Tiden af Psalme-Sagen³. Saameget som jeg maa beklage, at Biskoppen⁴ i denne Sag skulde være en sand Prophet, saa tilfreds er jeg for min Deel med Conventets Fremgangsmaade; overhovedet er det sikkert en Daarlighed at ville arbeide paa at hele nogen kirkelig Brøst, og derpaa at anvende Tid og Flid, saalænge som en fuldkommen Mangel paa kirkelig Forfatning og kirkelig Forhandlings-Gang giver enhver Tilfældighed, enhver individuel Indflydelse, enhver egoistisk Arrogants en maaskee afgjørende Magt.

Den hoslagte Skrivelse⁵ vilde jeg bede Dem uden Ophold

¹) Der tænkes formentlig særlig paa den katolicerende Oxfordbebevægelse og paa John Henry Newmans Konversion til den katolske Kirke, hvilken havde fundet Sted den 9. Oktober 1845. Jvfr. Schmidlin, *anf. Værk I*, 611.

²) Christian Carl Josias v. Bunsen (1791—1860) havde som mangeaarig preussisk Gesandt i Rom spillet en betydelig kirkepolitisk Rolle. Den omtalte Bog er formentlig Bunsens »Die Verfassung der Kirche der Zukunft«, 1845, der bl. a. tog til Orde for en Forfatning, hvilende paa en fritvirkende Repræsentation af Gejstlighed og Lægfolk. Et Referat af Skriftet findes i Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur, udg. af H. N. Clausen, XIV, 1846, S. 205—316.

³) I disse Aar bestod der en skarp Modsætning mellem Biskop J. P. Mynster og det 1843 stiftede »Kjøbenhavns geistlige Convent« i Spørgsmaalet om Tilvejebringelse af en ny Psalmebog. 1844 havde Conventet nedsat en »fast« Komité til Varetagelsen af denne Sag, men i Februar 1845 havde Forhandlingerne befundet sig paa et meget kritisk Standpunkt. Lic. Ernst Kolthoff spillede en fremtrædende Rolle i denne Sag. Jvfr. N. M. Plum, Københavns Præstekonvent 1843—1943 S. 27 ff.

⁴) Om Mynsters Bitterhed over for Konventets Virksomhed i Psalmebogssagen se især hans »Meddelelser om mit Levnet«, 1854, S. 273 ff., især S. 280 f. Udvalgt af Breve fra Mænd og Qvinder til P. Hjort II, 59—60.

⁵) Formentlig den S. 151 nævnte Skrivelse.

at befordre til sin Bestemmelse, og derhos at anmode om Svarets Aflevering hos Swanes¹, hvorfra jeg i sin Tid kan blive underrettet om Svarets Indhold. Med næste Brev til Henrik² skal følge Anviisning ang. de næste Breves Adresse.

Vi Alle her — lille Betty ligger sovende inde hos mig; de Andre sidde fordybede i deres Dagbøger, Johannes³ i sin Homer — hilse paa det Kjærligste Dem, vor kjære Hanne⁴ og de søde Smaapiger. Vor egen Henrik, Søstre og Svogere, Venner og Veninder ville De ved Leilighed bringe vor Hilsen. Snart hører Henrik igjen fra os.

Deres hengivneste

H. N. Clausen.

Maatte jeg endnu uleilige Dem med at hilse Prof. Engelstoft foreløbig fra mig, og at bede ham, gennem Scharling⁵, at ville sørge for, at Sagen ang. Brolægningen af Frue Kirkeplads henligger indtil min Tilbagekomst; om fornødent gjøres, har jeg intet imod, at S. anfører dette som udtrykkeligt Ønske fra min Side, med Tilføiende, at jeg agter at indgive et Forslag ang. Pladsens Benyttelse, som jeg haabede vilde faae Indflydelse paa Forhandlingen⁶.

b.

Rom 7. Marts 1846.

Deres venlige Brev, min kjære og høitagtede Collega! var mig i høi Grad velkomment, mere end jeg her kan sige Dem det. Midt i al den Rigdom, hvori jeg her svælger, smægter jeg dog efter Efterretninger fra Hjemmet; Familiebrevene formaae ikke at tilfredsstille denne Tørst, og De har vidst at sætte Dem ind i den Langtfraværendes Stilling, og at supplere min

¹) Varemægler Lars Swane (1790—1874), gift med Clausens Søster Julie Annette Clausen (1795—1887), Kolthoffs Svigerforældre.

²) Formentlig H. N. Clausens ældste Søn, den senere Skovrider paa Baroniet Lehn Henrik Georg Clausen (1825—1904).

³) Johanne Marie Elisabeth (Betty) Clausen, f. 24. Maj 1839, d. 1918. Om Johannes Clausen jvfr. S. 141.

⁴) Johanne Marie Kolthoff f. Swane (1816—85).

⁵) Professor Carl Emil Scharling († 1877), jvfr. S. 120.

⁶) Som akademisk Kirkeværgе ved Vor Frue Kirke førte Clausen en mangeaarig Kamp for at faa Vor Frue Kirkeplads afspærret for Vognfærdsel og i det hele bragt i en sømmelig Tilstand. Først 1849 kronedes hans Bestræbelser med Held (Clausen, Optegnelser S. 240—1).

mangelfulde Kundskab angaaende mange af de Forhold, som her ere rykkede mig ud af Syne, og dog mangengang sysselsætte min Tanke, og snart skulle paa ny omslutte mig nær fra alle Sider. Hvor fuldt jeg iøvrigt føler den Lykke, at være bleven for længere Tid udfriet fra den hjemlige Omgivelse og fra Det, den jo ogsaa har af Hæmmende og Forstemmende, og at kunne see tilbage derpaa fra et Stade som det, jeg her indtager, er jeg mig ret klart bevidst. Mine bedste Forventninger om Reisens Nydelse ere blevne opfyldte, ja overgaaede; og taknemmelig erkjender jeg, i hvor sjelden Grad Alt har forenet sig for at fuldstændiggjøre dem. Det ønskeligste Helbred har fulgt os Alle; fra Hjemmet har hidindtil ethvert Brev bragt de bedste Efterretninger; en Vinter, saa mild, regnfri og straalende, som den ogsaa her er en Sjeldenhed, har knyttet Efteraar til Foraar; et talrigt og behageligt skandinavisk Landsmandskab, sammensat af meget forskellige Elementer, har dannet vor Omgangskreds — Julebordet talte ikke Færre end 70 Gjester, hvor Damerne rigtigt nok, paa een nær, alle vare danske —; paa fornødne litteraire Hjælpe midler mangler det heller ikke; et overordentligt Fremskridt i denne Henseende er gjort i de 25 Aar, siden jeg var her. Af Fremmede, som have tilbragt Vintermaanederne her, vil jeg blot nævne de Wette¹; i Basel havde jeg søgt ham saavel som Hagenbach² forgjeves. Saaledes have alle Betingelser været tilstede for en høist nydelsesrig Tilværelse. Naar jeg, umiddelbart efter Paaske, drager herfra, vil jeg have et roligt Ophold af halvfemte Maaned i Rom at see tilbage paa, og ved denne Beslutning, at samle den størstmulige Tid paa dette Punkt, selv med Opgivelse af den paatænkte Udflugt til Sicilien, er jeg mere og mere tilfreds. I Neapel var jeg nær ved at finde et sex Ugers Ophold for langt. Det første Indtryk er overvældende, ja berusende; men efterhaanden som dette fortager sig, kommer den utrolige Tomhed i det hele Liv, den betydningsløse Tummel, den smagløse Yppighed mere og mere tilsyne. I Rom er det ganske anderledes. Det er først lidt efter lidt, at den forunderlige Magt gjør sig gjældende, der tiltrækker ethvert alvorligt Gemyt; det er en ædel Fornemhed, en storartet Ro, der hviler over Livet her — saaledes som det træder frem baade i Naturen og Bygningskunsten og

¹) Wilhelm Martin Leberecht de Wette (1780—1849), Professor i Berlin 1810—19, siden i Basel, var Clausen velbekendt fra hans store Studierejse (Rejsebreve fra H. N. Clausen 1818—1820 S. 10, 84).

²) Karl Rudolf Hagenbach (1801—74), fra 1829 Professor i Basel, især bekendt som Dogme- og Kirkehistoriker.

i Kirken —, og virker høist velgjørende paa Enhver, som er i Stand til at hengive sig dertil med nogen Sympathie. Det er mærkværdigt, og giver en egen Følelse, at opholde sig i en Stad, hvor man kan vandre omkring uden Maal og Meed, og allevegne finder den rigeste Sysselsættelse for Øie og for Tanke: i Kirker og Klostergaarde Monumenter og Inscriptioner, i Palladsernes Haller Statuer, Buster og Sarkophager, i Gader og paa Torve Oldtidslevninger, større og mindre, ja, om ikke Andet, paa Gadehjørnerne saamange Navne paa Personer eller Steder, der føre Tanken tilbage til det gamle eller det middelalderlige Rom. Mere end eengang har jeg, paa saadanne eenlige Krydsvandringer gennem de minderige Steder, tænkt paa Dem, kjære Collega!, og ønsket Dem ved min Side — for min egen Skyld ikke mindre end for Deres. Med min historiske Interesse staaer jeg her temmelig alene, medens jeg i andre Henseender har de bedste Veiledninger at glæde mig ved.

Den ultramontanske Katholicisme er, saavidt jeg kan mærke, veltilmode, og har det bedste Haab til sin Fremtid. Et Par interessante Bekjendtskaber har jeg gjort med Personer, der kunne gjælde som Repræsentanter for den meest ultraistiske Retning: Jesuiten Perrone¹, den meest anseete Docent ved Collegium romanum, og den bekjendte Theiner fra Schlesien², der lever her som Medlem af Phil. Neri's Oratorium³, i en grandios Kloster-Anstalt, fritagen for geistlige Forretninger for at kunne tjene den hellige Stol med sin Pen. Det er mærkeligt at høre, med hvilken Selvtillid disse Mænd bebude Protestantismens Opløsning: paa den ene Side en Tilbagegang til den katholske Kirke, paa den anden Side en Fremturen til uforbeholden Constitueren af en antichristelig Sect; under denne Prophetie ville de ogsaa have Bevægelserne i den tydsk-katholske Kirke indbefattede. Upaatvivleligt har Katholicismens Fremgang i England⁴ en stor Andeel i det triumpherende Sprog, hvormed Kirkens Prognostikon bliver stillet. England bliver omtrent betragtet som et allerede erobret Land, og det feiler ikke, at store Anstrengelser gjøres for at komme den

¹) Jesuiten Giovanni Perrone (1794—1876), især bekendt som den katolske Kirkes officielle Dogmatiker.

²) Augustin Theiner (1804—74), katolsk Kirkehistoriker, især fortjent af Udforskningen af Tridentinerkonciliets Historie.

³) Philippo Neri (1515—95) stiftede 1548 et Broderskab, siden kaldet Congregazione dell' Oratorio, nu knyttet til Kirken S. Maria della Vallicella i Rom.

⁴) Jvfr. S. 145—6.

gjorte Begyndelse til Hjælp. Ved Propagandaens Epiphanie-Fest var der heller ingen Ende paa den Applaus, der blev den engelske Orator til Deel, hvis Foredrag indeholdt Allusioner til den engelske Kirkes Tilbagesøgen til Moderkirken. Den nysnævnte Fest blev intimeret ved en Tale, der blandt andre Beviser paa Pavemagtens urokkelige Autoritet ogsaa beraabte sig paa, at den Monarch, for hvis uindskrænkede Magt alle zittrede, nylig havde staaet »quasi confusus et pæne contritus« ligeoverfor den h. Fader¹. Dette blev udtalt, nogetsaa nær i Anstaltens Navn, i flere Cardinalers Nærværelse, men næste Dag, da Festen blev gentaget med samtlige Foredrag, vare disse Ord udeladte. Jesuiternes Anseelse og Indflydelse her er overordentlig. Det theologiske Cursus er forlagt fra Universitetet (la Sapienza) til Colleg. romanum, hvis Professorer alle ere Jesuitere; ligeledes er Propagandaen stillet under Jesuiternes Ledning, og Messe og Prædiken i Jesuiterkirkerne er søgt med den største Begjerlighed, — heller ikke uden Grund. Ikke alene er her en Glands og Pragt, som fordunkler al anden, men ogsaa glimrende Talenter. Med stor Interesse har jeg navnlig hørt en Række Foredrag af en Pater Ferrari², som besørgede Prædikestolen fra Advent til Faste; han tog i sine Prædikener Hensyn til alle Bevægelser i den kirkelige og den politiske Verden, og førte sig alle Phænomener paa sin Maade til Nytte, vistnok med de specieusiste og troløseste Argumentationer, men med en saa gribende Veltalenhed, gennem alle Modulationer af Declamation og Mimik, at jeg har maattet studse ved at betænke de Virkninger, en saadan Mand kan frembringe paa en letbevægelig Mængde. Overhovedet holdes de stærkeste

¹) 1845 havde den russiske Czar Nicolaus I personlig været i Rom. Den 13. December var han for første Gang i Audiens hos Paven, den 17. December i Afskedsaudiens (J. Schmidlin, *anf. Skrift* I, 635—6).

²) Clausen mener formentlig P. Ludovicus Ferrara (1809—85) fra Palermo, indtraadt i Jesuiterordenen allerede 1823. Om hans Virksomhed i disse Aar hedder det i hans Vita: »Anno 1846 ut Concionator Romam petiit: ibique per tres integros annos moratus est. Politicorum motuum causa inde expulsus, Londinum appulit; ubi, cum citissime Anglicum sermonem addidicisset, difficile dictu est quantam ac qualem concionum suarum segetem referret, quantasque ad Catholicam Ecclesiam protestantium conversiones operatus sit«. (Velvillig Meddelelse fra Pater Josef Teschitel af Akter i Archivum Romanum Societatis Jesu, Prov. Sic. Litt. ann. Summaria, Vitae 1823—88 p. 828—9).

Angreb paa Protestanterne, som ikke blot kjættersk, men som Christus og Gud fornægtende Parti, ikke tilbage paa Prædikestolene; til Lykke leve Romerne for en stor Deel af disse Atheister. Men om dog ikke en svær Kamp endnu kan forestaae? Godt var det vist, om denne Tanke ikke laae Protestanterne alt for langt borte; det er ikke saa sært, om Katholikerne finde, at deres Modstandere arbeide dem paa ret ønskelig Maade i Hænderne.

Jeg hører, at Man nu paa eengang vaagner i Psalmesagen¹; men dette her bliver kun et Beviis mere paa, hvor frugtesløst det er at ville udrette Noget i det Kirkelige, saalænge vort kirkelige Væsen er i den fuldkomne Opløsnings-Tilstand. Hvor ganske jeg billiger Conventets Fremgangsmaade, veed De allerede.

Min Kone hilser med mig Deres Kone paa det Venligste. Ligeledes beder jeg at bringe mine bedste Hilsener til Deres Fader (mon han veed, at *hans Billede**, tilligemed Adlers, Ramus's, Schows, Wads, Zoëgas², hænger i Propagandaens Museum, som Efterladenskab af Card. Borgia³?), til mine kjære Colleger, til Bornemanns⁴, til Fru Hohlenberg⁵, som jeg ofte tænker tilbage paa, og til andre Venner. Prof. Bissen bringer en Ansøgning fra mig til Univ.⁶ Dir., om Udrykkelse af Reise-Terminen indtil henimod Stændertiden, eller — hvad vel i Virkeligheden bliver det Samme — henimod Sommerferien.

¹) Jvfr. S. 146. — Stedet lidt forskrevet i Originalen.

²) De bekendte Romafarere Professor Laurids Engelstoft (1774—1851), Generalsuperintendent Jacob Georg Christian Adler (1756—1834), Direktør for Den kgl. Mønt- og Medaillesamling Christian Ramus (1765—1832), Professor Niels Schow (1754—1830), Professor Gregers Wad (1755—1832), Arkæologen Georg Zoëga (1755—1809).

³) Den store Samler og Beskytter af danske Videnskabsmænd Kardinal Stefano Borgia (1731—1804). Jvfr. herom Rom og Danmark gennem Tiderne, under Redaktion af Louis Bobé, I, 268 ff.; om Borgias Samlinger S. 274.

⁴) Vistnok Juristen, Professor Frederik Christian Bornemann (1810—61).

⁵) Fru Johanne Hohlenberg, f. Malling (1797—1854), Enke efter Clausens nære Ven, den den 22. Juni 1845 afdøde Professor, Dr. theol. Matthias Hagen Hohlenberg. Jvfr. Clausen, Optegnelser S. 140—1, 219.

⁶) Clausens Ansøgning, dateret Rom 6. Marts 1846, om forlænget Orlov, jvfr. S. 142 (Original i Universitets- og Skoledirektionens Arkiv, ved Konceptforestilling Nr. 2758).

Venedig og Wien ligger paa min Hjemreise, og det protest. Tydskland vilde jeg, netop under de nuværende kirkelige Con-juncturer, nødig fare igjennem paa Jernbanerne¹.

Et hjerteligt Levvel, og foreløbig lige hjerteligt Tak for alt Arbeide paa mine Vegne.

Deres hengivneste

H. N. Clausen.

Hr. Professor, Dr. Engelstoft!

*) Dette er en falsk Beretning; det er Engelbreth, som er bleven forvexlet med Engelstoft².

¹) I den i forrige Note nævnte Ansøgning hedder det bl. a., at Clausen nødigt vilde tiltræde Tilbagerejsen straks og saaledes opoffre den kirke-lige Hovedfest i Katholicismens Hovedstad, som naturligviis har for mig en høj Grad af Interesse, eller at fremskynde denne Tilbagereise ved at lade Venedig og Wien ligge urørte. Ikke alene Dette vilde falde mig smer-teligt; men ogsaa overhovedet vilde en saadan iilsom Gjennemreise gjen-nem det protestantiske Tydskland berøve mig Leiligheden til nærmere at kjende de betydningsfulde kirkelige Bevægelser, som jeg her kun i lang Frastand og høist ufuldstændigt har kunnet følge. Hvor langt det end er fra, at jeg kunde ønske min Reise anlagt anderledes end det er skeet, ved at samle, saavidt muligt, Tiden til et fast og stadigt Ophold i Rom, saa kan jeg dog ikke nægte, at en vigtig Deel af min Reises For-maal vilde være uopnaaet, dersom jeg, under Forhold som de nuværende, skulde være nødsaget til at fremskynde Tilbagereisen igjennem Tydsk-land indtil det Yderste. — Clausens Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur XV—XVI, 1847—8, indeholder Referater af en Række Skrifter vedrørende Forholdet mellem Katolicisme og Protestantisme og om Kirkeforholdenes Udvikling i Tyskland.

²) Sognepræst i Lyderslev-Frøslev, Provst, Konsistorialraad, Dr. theol. Wolf Frederik Engelbreth (1771—1862). Om hans Ophold i Rom 1794—5 se Kh. Saml. 5. R. V, 264—72.